

Kroniek

- maart 2008
- jaargang 17 - nummer 1
- losse nummers € 4,50

Tijdschrift Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe

*De Tuinbouwpioniers van Erica
Goethe's 'Faust' in de Nieuwe Aula
Halma, een legendarische schoolmeester*

<i>Piet Naber</i>	Redactioneel	1
Artikelen		
<i>Sis Hoek-Beugeling</i>	De Tuinbouw pioniers van Erica	2
<i>H.D.J. Krikke</i>	Goethe's 'Faust' in de Nieuwe Aula	23
<i>Pieter Alberts</i>	Halma, een legendarische schoolmeester	25
Rubrieken		
<i>Wim Visscher</i>	<i>Historische sporen in het landschap</i>	
	De Waardswijk	7
<i>Gerrie van der Veen</i>	<i>Archeologie</i>	
	De Nederlands Hervormde Kerk (Grote Kerk)	10
<i>Wim Visscher</i>	<i>Zuidoost-Drentse Biografieën</i>	
	Jan Gerhardus Lodder (1886-1957)	12
<i>Marcel Bulte</i>	<i>Oude beroepen</i>	
	De (Winter)nachtwacht of Klepperman	14
<i>Bestuur</i>	<i>Excursie</i>	
	'Veenkoloniën open en gesloten'	30
<i>Sis Hoek-Beugeling</i>	<i>Collectie Brands</i>	
	Gebruiksvoorwerpen	31
<i>Bestuur</i>	<i>Van de bestuurstafel</i>	
	Activiteiten	32
	Bestuursmededelingen	33

P. Albers, Sterrenkamp 12, 7811 HB Emmen, 0591-610836
 M.A. Bulte, Agaardreef 30, 7827 AE Emmen, 0591-630030
 J.H. Einhaus, Havenstraat 68, 7887 BR Erica, 0591-301773
 P. Naber, redactiesecretariaat, Sierduif 32, 7827 NJ Emmen, 0591-633942
 M. Nicolai, Houtweg 180, 7823 PK Emmen, 06-25555188
 W. Visscher, Zijtak O.Z. 7, 7833 AL Nieuw-Amsterdam, 0591-551741
Gelieve eventuele kopij te zenden aan:
 p/a P. Naber, redactiesecretariaat, Sierduif 32, 7827 NJ Emmen:
 p.a.naber@home.nl

Lid worden van de Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe?
 Het lidmaatschap bedraagt € 15,00 en voor huisgenoten € 5,00 extra.
 Geef uw naam, adres, postcode en woonplaats en telefoonnummer per post
 of per e-mail op bij: A.F. Dekker, secretaris, Laan van de Marel 501,
 7823 BM Emmen, a.f.dekker@home.nl.

Redactioneel

Van enkele oplettende lezers kregen we de mededeling dat de foto op de voorkant van het laatste nummer van 2007 zeker niet genomen kon zijn bij Noordbarge, zoals op de achterkant vermeld stond, want ja-knikkers en dat soort turfbuten had je daar niet. Dat klopt, het had ook moeten zijn: Schaatsen in Schoonebeek.

Pim Mensingh kwam met een aanvulling op de foto op pagina 5 van het afscheid van de heer Beukema als hoofd van school 1. Hij wist nog enkele namen: helemaal linksboven stond Johannes Marinus Top (onderwijzer), de dame links met bril was waarschijnlijk juffrouw Visser, rechts van haar staat juffrouw De Jager (Zij woonde aan de Nassaulaan.) en daarnaast juffrouw Dik (handwerken). De lange man in het midden was meester Slagter en de heer met de keurige scheiding in het haar was Willem Koert Slik (ook bekend als een van de medeoprichters van de voetbalvereniging Emmen). De dame rechtsboven was Harmke Rossing (ook een handwerklerares) en de heer met bril was Gerrit Jan van Veen (later hoofd van de ULO aan Het Allee).

Jammer genoeg kwamen er geen oplossingen binnen wat betreft de vraag over de afgebeelde voorwerpen in de rubriek van Jans Brands. Wel een opmerking van Pieter van der Weerd over de ringen, afgebeeld op de bovenste foto. Hij bevestigt het vermoeden van Jans Brands dat het geen boeien zijn en schrijft: "Toen ik de foto in nummer 4 zag van de afgebeelde 'ringen' op bladzijde 31 moest ik meteen denken aan mijn eigen plunjezak die ik in mijn jeugd had. Daarbij hoorde ook een sluiting die dezelfde vorm had als de afgebeelde. Alleen werden die sluitingen toen meestal van messing gemaakt i.v.m. de invloeden van het zeewater. Het rechte gedeelte van de sluiting werd door de koperen ringen van de plunjezak gedaan en dan dichtgeklapt en voorzien van een slotje. Het ronde gedeelte van de sluiting is bedoeld voor de hand om hem op te pakken en vast te houden als je de plunjezak over je schouder draagt."

Dan nu deze nieuwe *Kroniek*. Sis Hoek-Beugeling heeft een artikel geschreven over de eerste tuinbouwpioniers van Erica en Pieter Albers over meester Halma, vroeger hoofd der school in Oranjedorp. H.D.J. Krikke bezocht in 1962 een schoolvoorstelling in de Nieuwe Aula en heeft daar een artikel over geschreven. In de serie oude beroepen schrijft Marcel Bulte deze keer over de nachtwacht en in zijn rubriek archeologie vertelt Gerrie van der Veen over de Grote Kerk in het centrum van Emmen. Wim Visscher heeft twee artikelen geschreven: een biografie over J.G. Lodder en in de rubriek over historische sporen schrijft hij over de Waardswijk.

De Tuinbouw pioniers van Erica

Om de crisis in het veen te bestrijden liet de gemeente Emmen in 1921 in het Amsterdamse Veld en aan de Dikkewijk in Nieuw-Amsterdam 65 ha grond gereedmaken om uit te geven als tuinbouwgrond. De tuinders verenigden zich in de tuinbouwvereniging *Spes Nostra* (ongeveer 40 leden.) Er kwam een proeftuin, een tuinbouwschool en in 1925 stelde de gemeente een terrein beschikbaar waar veilingen gehouden konden worden. Ondanks vele initiatieven om de tuinbouw te stimuleren lukte het om diverse redenen niet de tuindersbedrijven rendabel te maken.

Wethouder Reuvers

Vrij snel na de Tweede Wereldoorlog ontwikkelde de gemeente Emmen plannen om de tuinbouw nieuw leven in te blazen. Wethouder Reuvers van Volkshuisvesting, zelf een zelfstandig kleine tuinder, was een van de voortrekkers. Doel van de ontwikkeling van de tuinbouw was verbetering van

de welvaart en het creëren van meer werkgelegenheid voor veen- en landarbeiders. Ook voorlichting en vakonderwijs moesten worden ontwikkeld.

Het nieuwe tuinbouwgebied

Dankzij overheidssteun kon de gemeente in 1951 opdracht aan de Nederlandse Heidemaatschappij

Een foto uit *Het Noorden in Woord en Beeld* (1929). De in 1925 te Nieuw-Amsterdam opgerichte groenteveiling *Spes Nostra* had naar aanleiding van het feit, dat op 28 september 1929 de 100ste wagon met groenten werd verzonden, hieraan een feestelijk tintje gegeven. Voor de met bloemen versierde wagon staan onder andere mr. A.J.T. Linthorst Homan, Commissaris van de Koningin in Drenthe, en bestuursleden van de vereniging, waaronder C. v.d. Capelle (voorzitter), F. Toxopeus (secretaris) en de bestuursleden A. van Os, B.G. Beekman en L. Reuvers. (Collectie Roelof Boelens)

geven voor herontginning en ruilverkaveling van een aantal percelen in het Amsterdamseveld, het 'grote blok' ten westen en zuiden van de latere Warmoesstraat, en het 'kleine blok' ten westen van de latere Tuindersstraat. In september 1951 werden in vakbladen advertenties en wervingsartikelen geplaatst om jonge tuinders uit het westen¹ aan te trekken. Deze kern van vakmensen zou de spits moeten afbijten en de Drentse bevolking (en andere tuinders uit het westen) laten zien dat de Drentse grond en omgeving geschikt zou zijn voor de tuinbouw. Zij waren mannen met een andere mentaliteit dan die van de Drent: bereid om al hun spaargeld te investeren en er flink bij te lenen, vertrouwend op kennis en geluk.

De pioniers

Gezocht werd naar vakbekwame groentetelers die een teeltvergunning hadden en met glasteelt bekend waren. De minimumleeftijd werd gesteld op 25 jaar en de telers mochten, tenzij er een opvolger was, niet ouder dan 50 jaar zijn. In de wervende artikelen werd deze pioniers een nieuwe woning in eigendom toegezegd met 1.55 ha tuingrond. De eerste tijd zou echter wel genoeg genomen moeten worden met een woning op kleine afstand van de grond, die tegen een redelijk bedrag zou worden verpacht.

Wethouder Reuvers en de veilingvoorzitter van Spes Nostra, de heer Hofstede, reisden naar Amsterdam voor een voorlichtingsbijeenkomst waar ongeveer vijftien man aanwezig was.

Op 26 oktober 1951 ontving 'wethouder Reuvers, gemeentehuis, Emmen' een brief van de Rijkslandbouwconsulent uit Amsterdam met de mededeling dat zich bij hem vijf gegadigden voor tuindersgrond in Emmen hadden gemeld: 'zoons van flinke, bekwame Amsterdamse tuinders die gewend zijn met glas te werken. Van hen kunt u persoon voor persoon wat verwachten'.

De jonge tuinders wilden echter wel een paar zekerheden hebben voordat zij naar Emmen zouden komen, zekerheden die te maken hadden met een goede bedrijfsvoering, verharde toegangswegen voor een vrachtwagen, goed grondwaterpeil, verkavelingeisen en het naast elkaar liggen van de bedrijven van de Amsterdammers, en uiteraard vooruitzichten op een woning met schuur op de eigen grond.

Een gegadigde viel af en de vier overige jonge pioniers kwamen tot overeenstemming met de gemeente. Zo kwamen in januari 1952 vier jonge mannen in Emmen aan: A.P.(André) Wichman, G.E.(Gerrit) Pijnaker (23 jaar), C. (Cor) Warmer-

1953:
Gerrit
Pijnaker
(links) en
Cor War-
merdam
(foto privé-
bezit fam.
Pijnaker)

*Het wassen van de wortels
(foto privébezit fam. Pijnaker 1953)*

dam (23 jaar) en H.J.M. (Han) Ruhé (25 jaar), jonge mannen die geen toekomst meer zagen in de tuinbouw rondom Amsterdam vanwege de dure grond en in het verre Drenthe 'in de Peel'² een toekomst hoopten op te bouwen.

Het was echt pionieren die eerste jaren, er waren nauwelijks wegen, ongeschikte, vaak modderige grond, eigenlijk niet geschikt voor tuinbouw. In februari 1952 stelde de gemeenteraad pas geld beschikbaar voor de bouw van schuren op de tuinderijen waar de gereedschappen in konden worden opgeborgen, er moest beknipteld worden: 'een kippenhok of iets dergelijks'³ moest maar voldoen!

Westerlingen in Erica

De jonge mannen werden eerst gehuisvest bij 'moeder Moorman' in Erica en konden vaak 's avonds voor een gezellig kop koffie bij wethouder Reuvers terecht. In dit grote gezin waren de jonge mannen altijd welkom. Later werden ze gehuisvest in een schuur op het tuinbouwcentrum, ruim een kilometer van de bewoonde wereld. Ze timmerden een kamertje af en maakten een brits. Hun huishouding werd gedaan door 'grote en kleine Minie' (Hermans).

De bevolking van Erica en de 'oude tuinders' ontvingen de Amsterdammers vriendelijk. Het was toeval dat de jonge mannen allen van katholieke huize kwamen. Toch kreeg de katholieke wethouder Reuvers wel eens het verwijt dat hij alleen maar tuinders van zijn eigen geloof naar Erica haalde.

Het was hard werken voor hen en aftasten wat er verbouwd moest worden. Voorlichting over de (eet)gewoonten en dus afname van de producten was er nauwelijks. De jonge tuinbouwers, die veel samenwerkten om personeel uit te sparen, verbouwden van alles wat. Op een gegeven moment kwamen ze er achter dat een aantal producten doorgedraaid werd, omdat de groenteboeren uit de omgeving die op de (kleine) veiling in Nieuw-Amsterdam kochten, ze niet afnamen. Zo werd spitskool regelmatig doorgedraaid, evenals de radijs. Er was veel te veel sla, zodat de prijs sterk daalde. Een experiment met witlof mislukte. Groene komkommers werden hier niet gegeten, die moesten wit zijn en van postelein had men nog nooit gehoord. Daarbij waren de Amsterdammers gewend te telen voor een grote afname; dat was in Drenthe anders.

Alleen de bonen voor de conservenindustrie deden het beter. Zo'n vijftig jaar later zeggen de pioniers dat ze beter die eerste jaren alleen maar bonen voor de conservenindustrie hadden kunnen verbouwen en dan tijd hadden gehad om bij te kunnen verdienen.

Glastuinbouw

Het tweede jaar investeerden de tuinders in glasbakken en deed de groene komkommer zijn intrede. De tuinders bouwden zelf de glazen bakken en de bevolking van Erica keek bewonderend en vol respect toe. De steun van de bevolking deed de jonge tuinders goed. Tijdens de werkdagen stonden ze van half zes tot half acht op het land en rolden doodmoe hun bed in in de keet die ze met elkaar bewoonden. Ze gingen nog steeds iedere veertien dagen 'naar huis' om hun verloofdes te zien en de weekenden dat ze niet naar het westen gingen waren ze welkom bij de bevolking van Erica.

De verliezen van het eerste jaar werden goedge-maakt, maar het eindresultaat bleef pover. Een van

De jonge tuinders werden regelmatig geïnterviewd door de pers. Bijschrift bij deze foto: 'De drie pioniers van het tuinbouwcentrum bespreken de groei van de komkommers in de kas van de heer H.J.M. Ruhé aan de Beekweg. Van links naar rechts: de Amsterdammers: G.E. Pijnakker, H.J.M. Ruhé en C. Warmerdam.

de vier pioniers, André Wichman, ging terug naar Amsterdam.

Tuindersvrouwen

Han Ruhé trouwde in 1952 als eerste van de jonge pioniers met de uit Slotervaart afkomstige Suze Bakker, zij woonden tijdelijk in een arbeidershuisje aan de Beekweg.

In 1954 trouwde Gerrit Pijnaker met Riet Blauwhof uit Sloten. Dit jonge paar vond tijdelijk onderdak in het tegenwoordige 'Tegelhuis' en Cor Warmerdam die in 1956 zijn uit Aalsmeer afkomstige bruid, Annie Kragtwijk, mee naar Erica nam, kon meteen de nieuwe tuinderswoning betrekken aan de Tuinderslaan. Drie jonge westerse vrouwen, die zonder noemenswaardige problemen zich aanpasten aan het leven in het nieuwe tuinbouwgebied van Erica en hun echtgenoten tot grote steun waren in het bedrijf.

Bedrijfsvoering

Ondanks tegenvallende resultaten vestigden zich toch steeds meer tuinders uit het westen en andere delen van het land in het gebied rond Erica. Van gemeentewege werd ook het een en ander gedaan om de percelen geschikt te maken voor de tuinbouw, o.a. door verkaveling en betere drainage. Dankzij een fonds konden de nieuwe tuinders ook de glastuinbouw uitbreiden, waardoor ongeveer een tiende deel van de grond met glas was bedekt, waaronder tomaten en komkommers werden gekweekt.

Omdat de kleine veiling in Nieuw-Amsterdam nauwelijks exporteerde, brachten de tuinders lange tijd hun groenten naar de veiling in Hoogezand. Ondanks tegenslagen zag het gemeentebestuur de toekomst van de tuinbouw rooskleurig in en besloot verder te investeren in de glastuinbouw rondom Erica.

Na ruim vier jaar afzien voor de jonge tuinders en hun vrouwen kwam uiteindelijk het gebied rond de

Tuinderslaan en Beekweg gereed voor bewoning en als tuinbouwgebied. De gemeente investeerde een bedrag van 1,2 miljoen gulden in het gebied, neerkomend op f. 17.000,-- per ha. De jonge tuinders konden medio 1956 hun nieuwe woningen betrekken op een nieuw ontgonnen tuindersgebied. In dit gebied werden 'warenhuizen', grote kassen, neergezet.

Han Ruhé bleef op zijn oorspronkelijke kwekerij. De grond werd herontgonnen, een procedure waarover heel wat correspondentie met de gemeente werd gevoerd in verband met schadeloosstelling tijdens deze herontginningsperiode.

Opening nieuwe tuinbouwcentrum

In het voorjaar van 1959 werd het nieuwe tuinbouwcentrum van Erica officieel geopend. Op een aaneengesloten gebied van 73 ha hadden de merendeels uit het westen afkomstige tuinders kavels van ongeveer 1.25 ha, waarop woningen en bedrijfsschuren door de gemeente waren geplaatst. De lasten voor de kwekers waren niet hoog, twee tot driehonderd gulden huur per jaar voor een hectare grond, en ongeveer twintig gulden voor de huur van de woning en schuur. In 1959 werd ook een warmtecentrale in gebruik genomen en waren er plannen om het gebied met nog eens 100 ha uit te breiden. De coöperatieve warmtecentrale droeg bij tot de groei van het tuinbouwcentrum en de daarmee gepaard gaande uitbreiding van de veiling Spes Nostra. De centrale was vooral geschikt en tijdbesparend voor de kleinere telers. Na enkele

Een nieuwe tuinderswoning met nog koudegrondkassen (foto Tijdschrift voor Tuinbouw en Plantkunde, juni 1958)

jaren was de maximumcapaciteit van de centrale bereikt en bleken de exploitatiekosten hoger dan verwacht. Per 1 november 1965 werd de centrale opgeheven en moesten alle tuinders zelf voor verwarming van de kassen zorgen.

De warmtecentrale had overigens wel tot gevolg dat een aantal tuinders begin jaren '60 op hun verzoek toestemming kregen voor 'sierteeltvergunning'. De komkommerteelt was door de warmtecentrale vervroegd, waardoor een 'nateelt' van siergewassen mogelijk bleek. Tevens was er dringend behoefte bij de tuinders aan extra werk, omdat de toegestane teeltvergunningen per kweker onvoldoende bleken voor een economische bedrijfsvoering.

'Het Westland van het Noorden'?

Erica werd in de jaren '60 'het Westland van het Noorden' genoemd. De drie jonge pioniers van het eerste uur kregen gezinnen en namen hun plaats in het verenigingsleven van de tuinbouw en Erica in.

Verdriet was er in het gezin Ruhé door het overlijden van Han in januari 1976. Zijn vrouw Suze zette samen met de 18-jarige oudste zoon het bedrijf voort. Begin jaren '70 zag Cor Warmerdam het niet meer zitten in de tuinbouw. Hij zocht en kreeg op 45-jarige leeftijd een vaste baan in Emmen en zijn vrouw ging werken in de gezinszorg. Gerrit Pijnaker deed begin jaren '80 het bedrijf over aan zijn zoon en begon opnieuw met 10.000 m² in het tuinbouwgebied 'Erica II'. Inmiddels is hij met pensioen. De zonen Ruhé en Pijnaker wonen en werken nog steeds in de glastuinbouw in Erica.

Literatuur

Gerding, drs W.A. e.a., Geschiedenis van Emmen, Meppel 1989.

Diverse artikelen uit de Emmer Courant en Volkskrant. Inzage in persoonlijke archieven van de familie Ruhé en Pijnaker.

Noten

- 1 Voorlichtingsblad van de Proeftuin H.U.V. te Sloten en de Proeftuin D.v.H. te Heemskerk, nr 91 d.d. 7 september 1951
- 2 Benaming van de grond waar de tuinbouwbedrijven lagen, genoemd naar het oude turfgebied in Brabant waar de Griendtsveenmaatschappij die in het Amsterdamscheveld de turfontginning ter hand nam vandaan kwam.
- 3 Emmer Courant, 25 februari 1952

De nieuwe warmtecentrale werd in 1959 geopend.

door Wim Visscher

De Waardswijk

Oude veenwijk

De op de illustratie afgebeelde sloot is een oude veenwijk bij Erica. Vanaf de openbare weg is de wijk niet zichtbaar. De vroegere monding en het eerste stuk van de wijk zijn gedempt. Er staan thans bedrijfsgebouwen op. Hierdoor is het achtergelegen stuk wijk aan het gezicht onttrokken. Het betreft hier een gedeelte van de vroeger zogenoemde 'Cementwijk'.

Ooit was deze veenwijk een van de vier hoofdwijken van de Verlengde Hoogeteense Vaart in het Westerveen van de marke van Noord- en Zuidbarghe. Officieel heette deze wijk de Derde Zuidelijke Hoofdwijk van de Verlengde Hoogeteense Vaart ofwel de Derde Zuiderraai. Ook komen we de naam Schutwijk tegen. Bij deze naam valt een ver-
noeming naar de (voormalige) nabij-
gelegen schutsluis (Heemskerksluis)
te zien. Op de kadastrale kaart van
het jaar 1880 (herziening grond-
belasting) werd daarentegen de wijk
'de Waardswijk' genoemd. Zoveel
verschillende waternamen voor een
watergang is vrij zeldzaam. Er valt
dan ook veel te verklaren. Het moet
dus een historisch interessant gebied
zijn. De namen Derde Hoofdwijk
(Zuiderraai), Schutwijk, Waards-
wijk en Cementwijk blijken - elk
met een bepaalde periodiciteit - de
historie van dit gebied te weerspie-
gelen.

Gruppen, raaien en schutten

Voordat de hoofdwijk werd gegraven, was er allereerst loodrecht op de vaart een zogenoemde hoofdraai (diepe greppel) in het veen gegraven. Die diende om het gebied voldoende te ontwa-
teren. Er waren in dit gedeelte van het Barger-
veen vier van die hoofdraaien (voorlopers van de
hoofdwijken). Later werden de 'gruppen' (grop-
pels) steeds meer verbreed en verdiept en werden
ook zijgreppels uitgegraven. Zo ontstonden,

Historische sporen in het landschap

Restant Cementwijk in Erica
(foto: W. Visscher)

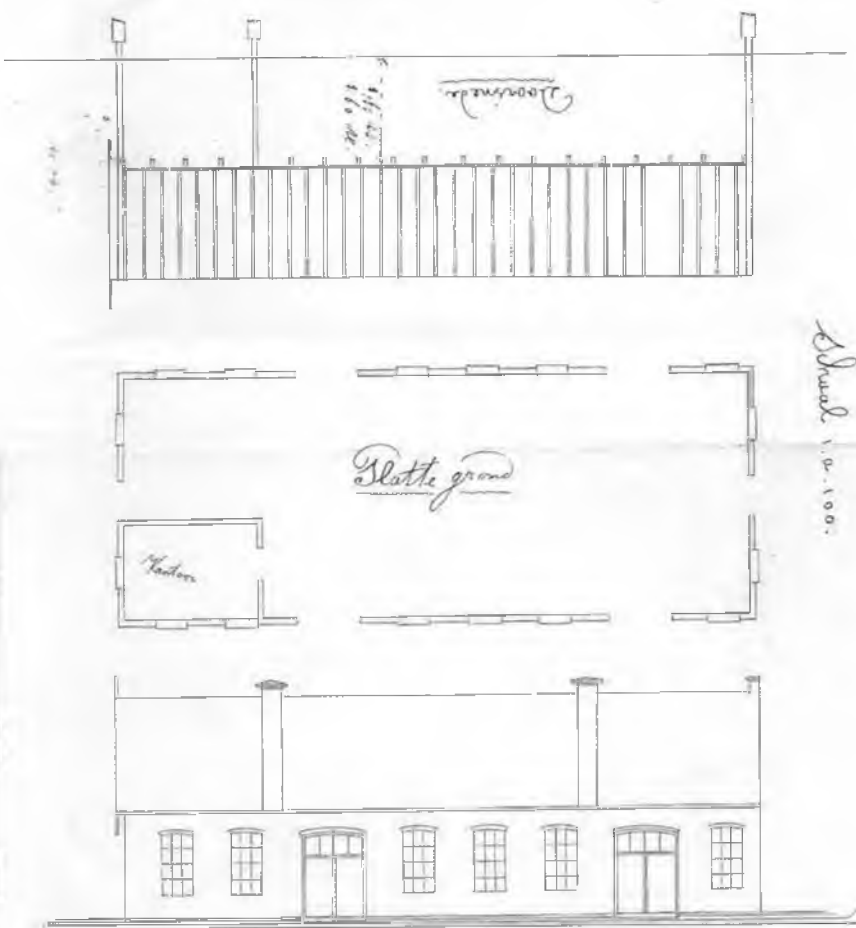
om kort te gaan, naast de hoofdwijk ook zijwijken. Het raai-graven was al begonnen in de periode 1860-1870. De monding van de 'derde raai', inmiddels een wijk, was omstreeks 1873 gereed. In die tijd werd ook begonnen met de aanleg van de schutsluizen. Vanwege het vrij grote hoogteverschil bij Erica moesten er hier vlak na elkaar twee sluizen worden gebouwd. Zo heette achtereenvolgens de Derde Zuidelijke Hoofdwijk: Derde Zuiderraai en Schutwijk. De Schutwijk was op zich een vernoeming naar de Heemskerk(schut) sluis, die op haar beurt genoemd was naar mr J. Heemskerk Azn. Laatstgenoemde was de president-directeur van de Drentse Kanaal Maatschappij, de aanlegger van de Verlengde Hoozeveense Vaart. Hij is

dezelfde als de minister-president van het (toenmalige) tweede kabinet Heemskerk (1874-1877). De andere, meer westelijke sluis was de Kalffsluis. Het ging hier om een vernoeming naar de bankier Jan Kalff Jzn. Hij was, evenals Heemskerk Amsterdamer en mede-concessiehouder van de vaart.

Kleine en grote industriën

Een andere persoon die zijn naam blijvend aan dit gebied wilde verbinden was Gerrit Jacob de Waard. Hij was een ambitieuze zakenman uit Assen en gold als een van de eerste Drentse echte industriëlen. Als zodanig was hij eigenaar-exploitant van onder meer een stoomoliemolen te Assen, die meer dan twintig mensen werk bood.

Verder was hij bestuurlijk in allerlei openbare en politieke organisaties actief. Hij kende de Asser kandidaat-notaris Gerhard J. de Meyier. Deze Zaanse domineeszoon was verwant aan de invloedrijke, grootindustriële, Zaanse/Wormerveerse familie Laan. De Laans hadden te Wormerveer grote pelmolens en lijnoliefabrieken, de firma Wessanen & Laan. Ze hadden voor de brandstofvoorziening voor hun stoommachines een eigen veenderij aan de Norgervaart bij Kloosterveen vlak bij Assen. De turf was daar echter aan het opraken. Via De Waard was genoemde De Meyier - die tevens het beheer had over de vervening bij Kloosterveen - opmerkzaam gemaakt op de nieuwe veengebieden bij Erica.

Tekening gebouw cementsteenfabriek Erica (Bron: Gemeente-archief Emmen, hinderwetvergunning 19-9-1905 nr. 41)

Samen met De Meyier en leden van de familie Laan kocht De Waard in het jaar 1873 ten zuiden van de sluizen (het zogenoemde zesde blok) bij Erica een kleine honderd bunder veengrond op. Die werden toen door hen ingebracht in een speciaal hiervoor opgerichte N.V. Wormerveersche Veencompagnie. Daarnaast verwierf de compagnie veen onder Zuidbarge. Hiermee was de brandstofvoorziening voor de fabrieken voor de toekomst verzekerd. Er werd in Zuidbarge een compagniehuis gesticht, terwijl De Waard zelf als directeur werd aangesteld.

Nieuwe heren, nieuwe wetten

De hoofdwijk door de veenderij bij Erica, de meergenoemde derde hoofdwijk, werd in die jaren in opdracht van directeur De Waard gegraven. Als een van de hoogtepunten van zijn leven zal hij beschouwd hebben dat deze wijk bij het kadaster onder de naam De Waardwijk werd geregistreerd. In die tijd zwierven in de omgeving van de veenderij namelijk landmeters rond. Dit was een gevolg van een nieuwe wetgeving uit het jaar 1880, die een herziening van de grondbelasting regelde. Hierdoor moesten alle grondpercelen in Nederland opnieuw in kaart worden gebracht. De Waard zal hierin een kans hebben gezien zijn naam te vereeuwigen en ongetwijfeld zijn veenbaas ter zake goed hebben geïnstrueerd. Het is de vraag of de Zaanse heren van dit alles hebben geweten; misschien waren die ook niet echt geïnteresseerd. Feit is dat een aantal grote veeneigenaren in die jaren met succes hun naam aan een veenwijk wisten te verbinden. De Waard was één van hen.

Van Waardswijk tot Cementwijk

De inkt van het kadaster was nog maar net opgedroogd of de klad kwam in de turf als brandstof. Steenkolen waren toen meer in trek geraakt. Het Zuidoost-Drentse veen waarin zoveel was geïnvesteerd was nu één en al malaise. Nadat de turfmarkt helemaal was ingestort, slibde ook de Waardswijk steeds meer dicht. Het enige wat de heren uit Zaandam echt interesseerde was geld; nu er aan Zuidoost-Drenthe niets meer te verdienen was, werd de com-

pagnie geliquideerd. De naam De Waardwijk zou steeds meer verbleken. De venen en wijken werden in 1887 voor een habbekrats verkocht aan een combinatie Friezen. De Waard trok zich terug in Assen. Daar ging hij zich aan een nieuwe handel, de kunstmest (waar wel wat mee te verdienen was) wijden. De nieuwe eigenaar, de familie Van der Sluis te Appelscha, heeft later dit hele gebied vergaven. Zij richtte de Friesche Veen Maatschappij op en bouwde bij de brug te Erica een huis dat tegenwoordig als het 'tegeltjespand' bekend staat. De Friese Veen Maatschappij exploiteerde met enkele andere verveners samen een stoombaggerschip. Dit was de firma Quartet. Omdat de directeur A.W. van der Sluis uit Erica tevens het beheer had over het baggerschip - later waren het er twee, de Quartet I en II - lag het baggerschip vaak in de Cementwijk. In 1905 stichtte de vooraanstaande Stadskanaalster landbouwer Hendrik Jacob Knigge, die veen bezat bij Erica, een cement-steenfabriek aan de Waardwijk. De fabriek ging al vrij gauw over in handen van Jan Pranger, die eveneens uit Stadskanaal afkomstig was. De wijk - alweer enige jaren naamloos - raakte nu in de volksmond steeds meer bekend als de Cementwijk. Na verloop van tijd was er aan de wijk ook een kalkblusserij gevestigd. Door al die nieuwe activiteiten was er aan de Cementwijk, zoals we dat nu zouden noemen, een klein businesspark ontstaan. De kalkblusserij was van de Asser notaris Epke van Mesdag, wiens echtgenote familie was van genoemde Knigge. Deze Margien van Mesdag-Spier had in Assen een betonfabriek onder de naam Asser Beton Industrie. Later zou het Ericase betonbedrijf van Pranger fuseren met de Asser onderneming. Het bedrijf te Erica werd toen gevoerd onder de naam 'Ericase Beton Industrie'. Tot enkele tientallen jaren geleden werden hier betonmaterialen geproduceerd. De trambrug over de monding van de Cementwijk was er al lang niet meer. De monding werd gedempt en een gedeelte van de wijk ook. De bedrijvigheid ter plaatse werd steeds meer uitgebreid, zoals op de foto aan de daarop afgebeelde grote loodsen te zien is.

De Nederlands Hervormde Kerk (Grote Kerk)

Tijdens een lezing over de geschiedenis van Emmen wordt vaak de vraag gesteld, hoe oud de Nederlands Hervormde Kerk (Grote Kerk) aan de markt in het centrum van Emmen is. Het huidige kerkgebouw dateert uit 1856. De toren is ouder. Is het kerkgebouw in Emmen niet zo oud, de kerkgeschiedenis is dat wel.

Het eerste bouwwerk dat in Emmen als kerk moest dienen werd gebouwd rond het jaar 800 op de locatie van de huidige Grote Kerk in het centrum van Emmen. Hoe Emmen toen werd genoemd, weten we niet. Dat eerste kerkje zag er destijds meer uit als een houten schuur dan als een kerkgebouw, zoals we ie tegenwoordig kennen.

Hoe weten we dat daar toen al een kerkgebouw stond? Daarvoor komt de archeologie om de hoek kijken. Voor we die tak van wetenschap onder de loep nemen, geven we eerst even wat algemene geschiedenis.

Aangenomen wordt, dat Drenthe zo omstreeks het jaar 800 was gekerstend door bisschop Willehad.

Sommige bronnen vermelden dat heel Emmen al in het jaar 779 gekerstend zou zijn en dat er een jaar later, in 780 dus, al een kerkje zou hebben gestaan. Ik trek deze bewering in twijfel. Het is namelijk ook bekend, dat Bisschop Willehad door de bevolking in ons gebied regelmatig werd verjaagd, omdat men zijn preken aanvankelijk niet zag zitten. Het is dan ook niet zo geweest, dat van de een op de andere dag een heel dorp zich bekeerde tot het Christendom, daar ging zeker een aantal jaren overheen.

Het is wel aannemelijk dat even na 800 heel Drenthe tot het Christendom was bekeerd en ik denk dat we er vanuit mogen gaan dat de toenmalige

Archeologie

'Kerk te Emmen' van J. Reijnders (1823-1889)

Het kerkinterieur na de Reformatie

bewoners van ons dorp rond die periode een gebedshuis gehad zullen hebben.

Er is wel eens beweerd dat het eerste Emmense kerkje op een zogenaamde heidense plaats (een plek waar de Goden werden vereerd voordat men zich tot het Christendom bekeerde) was gebouwd. Voor deze bewering zijn geen vaststaande bewijzen gevonden, maar onmogelijk is het niet. De eerste bringers van het christendom lieten de kerken soms juist bouwen op zo'n plek. Men sloeg dan twee vliegen in een klap: ten eerste waren de mensen gewend om telkens op die éne plek hun God te eren. Ten tweede, was meteen de herinnering aan hun oude geloof verdwenen.

Komen we nu bij de archeologie. Opgravingen in de Grote Kerk in 1964 bewezen dat er op de plaats van de huidige N.H.-kerk in het centrum van Emmen minstens twee houten gebedshuizen hebben gestaan. De derde kerk die daar, waarschijnlijk in de 13de eeuw, werd gebouwd, was van steen. We weten niet hoe die er uitzag. De opgraving in 1964 bracht echter nog meer zeer interessante wetenswaardigheden. Het bleek namelijk dat het eerste houten kerkje op de rand van een grafveld was gebouwd. Onder de vloer van de huidige kerk werd in 1964 namelijk een groot aantal graven gevonden. Na zorgvuldig onderzoek bleek, dat dit grafveld op een heideveld lag. Op dit heideveld werd de eerste houten kerk gebouwd.

Er zijn tientallen graven, waaronder ook kindergaven, gevonden met grafritten zoals zwaarden, messen, dolken en armbanden. Ook werden er stukjes textiel gevonden. Na uitgebreid onderzoek bleek, dat de oudste graven dateerden uit de 8ste en 9de eeuw! En dat is heel bijzonder. Van die periode weten we namelijk nog lang niet alles. Uit de oudste graven bleek, dat een aantal bewoners van Emmen zich reeds tot het christendom had bekeerd. In enkele graven werden namelijk bronzen sleutels aangetroffen. Dergelijke sleutels kregen overledenen mee in de beginperiode van

het christendom. Men dacht dat hiermee de deur naar de hemel geopend moest worden.

Het vroegmiddeleeuwse grafveld hield niet op bij de buitenmuur van de kerk, doch strekte zich uit naar noord, noordoost. Buiten de kerkmuren zijn echter nooit graven uit die periode gevonden; wel graven uit de vorige eeuw. Het is echter zeker dat ook daar graven hebben gelegen uit de vroege middeleeuwen.

Een aantal jaren geleden heeft men in een 400 jaar oud geschrift ontdekt dat de kerk in Emmen gewijd was aan Sint Pancratius, een naam die sinds de reformatie (eind 16de eeuw) in vergetelheid was geraakt.

Over de Emmer kerkgeschiedenis is veel te schrijven. In de Brands-collectie in de centrale bibliotheek aan het Noorderplein in Emmen staan enkele oude boekjes met informatie over de kerkgeschiedenis in Emmen. Enkele jaren geleden schreef Hans te Winkel een boekje over de geschiedenis van de kerk. U vindt het in de Drenthecollectie van de centrale bibliotheek.

Een foto van de opgraving in de Grote Kerk in 1964

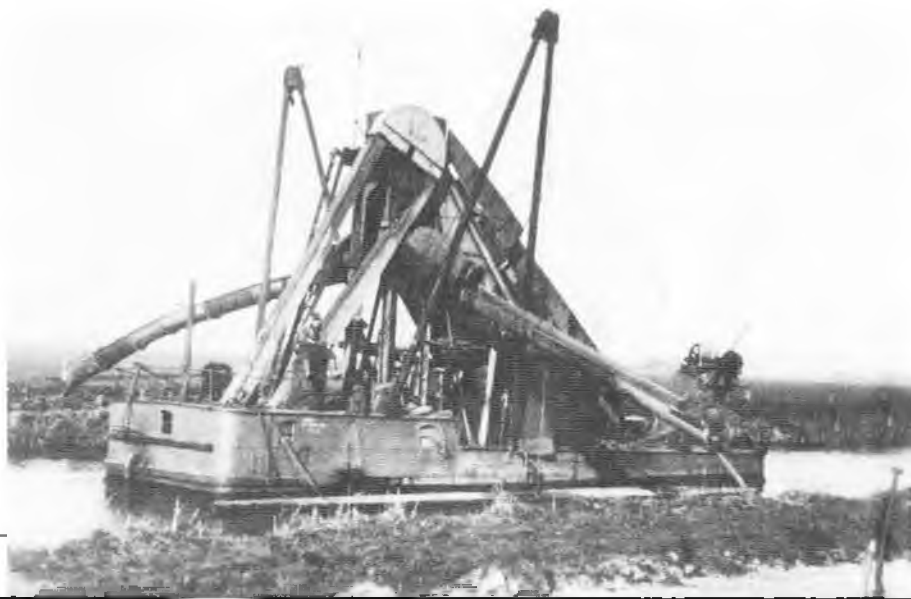
door Wim Visscher

Jan Gerhardus Lodder (1886-1957)

Jan Gerhardus Lodder werd in 1886 in de gemeente Vriezenveen geboren als zoon van een evangelist-godsdienstonderwijzer. Het gezin verhuisde enkele jaren later naar Emmen, waar de vader, W.C. Lodder, zich in dezelfde functie verbond aan de Nederlands Hervormde Evangelisatie (Kapelgemeente). Na de lagere school volgde Jan Lodder ambachtsschoolonderwijs. Vervolgens doorliep hij de school voor werktuigkunde voor de koopvaardijvaart. Nadat hij deze opleiding had afgerond, werd hij aangesteld als leerling-machinist bij de Stoomvaart Mij-Nederland te Rotterdam. Omdat er in de loop van de Eerste Wereldoorlog steeds minder werd gevaren verliet hij in die tijd als tweede machinist de koopvaardij. Hij was inmiddels getrouwd en zocht toen een baan aan de vastewal.

Omstreeks 1918 associeerde hij zich met Abel Smook Azn. uit Nieuw-Weedinge, die daar een smederij-constructionbedrijf dreef. Smook was daarnaast landbouwer en vervener. De smederij diende aanvankelijk voor reparaties aan zijn eigen landbouw- en veenderijmachines. Ook

konden collega's hiervoor bij het bedrijf terecht. De beide firmanten dreven hun firma onder de naam firma 'Zenbad'. Dit was een afkorting van: Zuiverheid en nauwkeurigheid blijven altijd doel. Al gauw werd de firma door de firmanten omgezet in een naamloze vennootschap.

*Bagger-
(molen)-
schip
(Collectie
B. Baren-
kamp)*

*Fabrieks-
gebouw
Werkland
Nieuw-
Weerdinge*

De fabriek

Dit was N.V. Fabrik van Werktuigen voor Landbouw en Veenderij 'Werkland'. In 1920 bestond de directie uit Jan G. Lodder als technisch directeur en O. Visser Gzn. als economisch directeur. Laatstgenoemde fungeerde tevens als administrateur. Na een aantal moeilijke beginjaren begon het bedrijf een snelle groei te vertonen. Dit kwam door het in die tijd in de veenderijen spectaculair toegenomen gebruik van turfpersmachines. In 1926 kreeg Werkland opdracht van de rijksoverheid om met behulp van een rijkssubsidie twee verbeterde persturfmachines te maken naar het 'systeem Lodder'. De verbetering was een transporteur, bestaande onder meer uit een kabel van staaldraad. Hiermee werden de turven op plankjes automatisch naar het zetveld gebracht. Het leverde een grote besparing aan arbeidskosten op. De personeelssterkte van de fabriek bedroeg toen tussen de 30 en 40 man. In de jaren dertig werd tevens de fabricage van drijvend baggermateriaal ter hand genomen. De achtergrond van de economisch directeur als oud-werktuigkundige zal hieraan niet vreemd zijn geweest.

Nevenfuncties

In latere jaren verhuisde hij van Nieuw-Weerdinge naar Emmen. Als lid van de Ned. Herv. Kerk maakte hij zich ook daar verdienstelijk. Hij was lid van de Ned. Herv. Evangelisatie en van verschillende verenigingen in zijn vroegere woonplaats en in Emmen. Intussen was hij ook al vele jaren

politiek actief. Zo had hij zitting in de Provinciale Staten. Vanaf 1937 maakte hij deel uit van het College van Gedeputeerde Staten voor de Christelijk-Historische Unie. Vooral de leniging van de enorme werkloosheid in Zuidoost-Drenthe had in die tijd zijn aandacht. Hij was gedeputeerde tot 1944. Het aantreden van de toenmalige burgemeester van Emmen, de voormalige anti-revolutionair Bouma, tot Commissaris van Drenthe had geleid tot grote spanningen. Dit leidde er uiteindelijk toe dat Lodder door deze Bouma werd vervangen door een van diens trawanten. Toen de oorlog voorbij was nam Lodder deze functie nog voor een half jaar waar, teneinde op een normale wijze in zijn opvolging te kunnen voorzien. Naast de fabriek, die veel aandacht vereiste, vervulde hij veel adviesfuncties. Zo was hij lid van de Ned. Economische Technologische Organisatie (NETO) voor de provincies Groningen en Drenthe, alsook van de Industrie Commissie Zuidoost-Drenthe.

Lodder werd een sociaal personeelsbeleid toegeschreven. 'Beter een Werklander dan een landwerker' was een geveugelde uitdrukking in die tijd.

Sinds 1951 leverde Werkland veel baggermateriaal voor landen in Afrika en Azië. Al eerder was de fabriek, naar een Duits ontwerp, overgegaan tot het fabriceren van automatische turfbaggermachines. In 1953 trad Lodder af als directeur. Op 27 november 1957 overleed hij te Emmen op 71-jarige leeftijd.

De (Winter)nachtwacht of Klepperman

Eeuwenlang hebben de bewoners van het platteland zich 's nachts laten bewaken door een nachtwacht of klepperman, ook wel winternachtwacht genoemd, vanwege de nachtelijke rondens die hij vooral in de late herfst en wintermaanden maakte.

De bewoners van het platteland, dus ook die van de zanddorpen van Zuidoost-Drenthe, hadden toen overal geregeld dat één of meer nachtwachten tegen een geringe vergoeding de huizen controleerden en men rekende er op, wanneer er zich tijdens de nachtelijke uren iets voordeed wat niet door de beugel kon, een dergelijk iemand hen waarschuwde en behulpzaam was bij het oplossen van de moeilijkheden. In de grote steden was dat

niet anders. Poorters en burgers zagen hoe in de nachtelijke uren tientallen nachtwachten met een hellebaard of piek en met een ratel of klepper elke nacht door de straten hun rondens deden en ervoor zorgden dat de mensen gerust konden slapen.¹ De functie van nachtwacht heeft nooit in hoog aanzien gestaan. Ofschoon hij als een soort nachtpolitie werd beschouwd, werd hij vooral in de grote steden op één lijn gesteld met bijvoorbeeld een hondenslager of kerkelijke deurwachter. Op het platteland was dat niet anders. Door de geringe beloning en de vermoeiende nachtelijke loop-rondens waren er nauwelijks mensen bereid om de mededorpelingen te vrijwaren van nachtelijk gespuis of te waarschuwen wanneer er ergens brand was, een schaap of paard uit de stal was gebroken of onenigheid was. Het beroep is al lang uitgestorven. Hier en daar doen nog enkele verhalen de ronde over 'de brave klepperman die bij nacht en ontij' over de mensen waakte.

Oude Beroepen

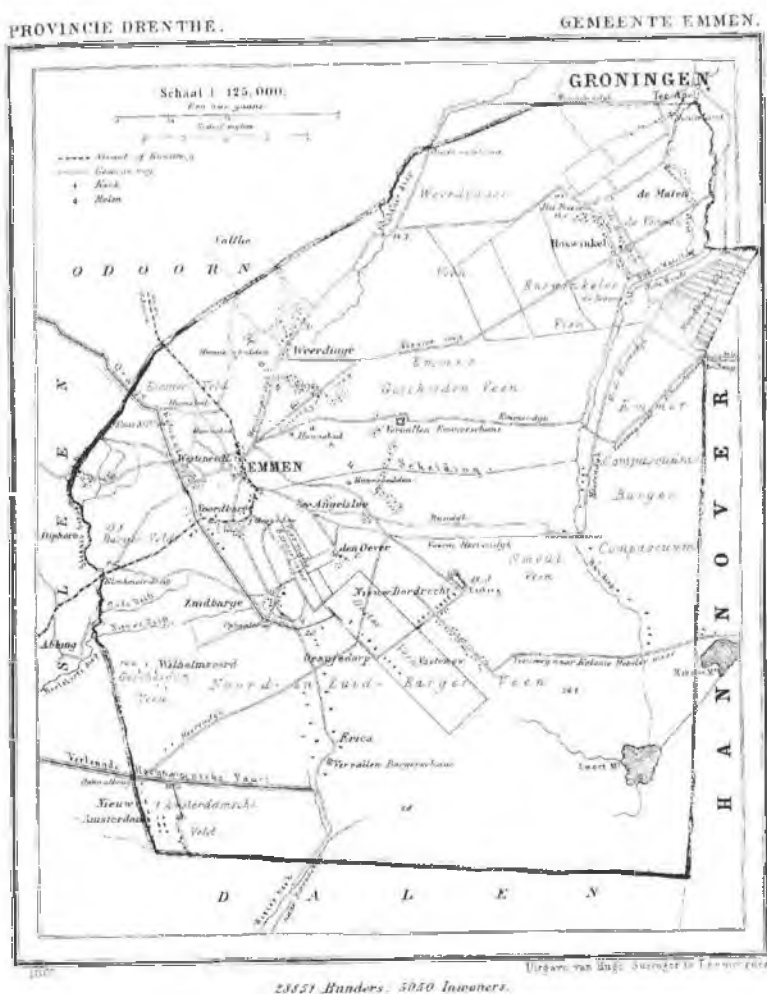
De nachtwacht in de negentiende eeuw in een grote stad. Gewapend met spies en een klep deden hij en zijn collegae hun rondens. In steden als Amsterdam, Rotterdam en Den Haag waren zij vooral in de oudjaarnacht actief en zongen of declameerden hun nieuwjaarsverzen (uit: Van Nachtwacht tot Computermacht, vijftig eeuwen politie en justitie).

De zorg voor veiligheid, een eeuwenoude bezigheid

Vóór 1811 kende men in de Drentse dorpen en gehuchten naast de nachtwacht ook de zogenaamde kerspelsoldaat of carspelsoldaat.² In veel gevallen deed hij overdag wat de nachtwacht 's nachts deed. De kerspelsoldaten stonden onder leiding van een schulte en hielden zich voornamelijk bezig met het verjagen van bedelaars en landlopers. Hun aantal was echter naar klein en net als de nachtwacht was hun prestige gering. De meesten van de kerspelsoldaten waren onaangepast en hadden grote moeite met tact met de mensen om te gaan.³ Zo staat in een resolutie van 16 augustus 1806 van Drost en Gedeputeerden van Drenthe te lezen dat er veelvuldige klachten over het gedrag van de kerspelsoldaten waren en dat ze daarom voorstellen hadden om te proberen de kwaliteit en de positie van hen te verbeteren. Uit dat onderzoek van B. Lonsain blijkt dat in 1806 in het dorp Schoonebeek de 60-jarige Jan Harms als kerspelsoldaat was aangesteld en dit werk al ongeveer 35 à 36 jaar had gedaan.⁴ In het kerspel Emmen, met als schulte en schoolopziener Mr. Cornelis Pothof, was de 48-jarige Albert Harms aangesteld om de dagelijkse politietaken waar te nemen, ofschoon hij door de Drost en Gedeputeerden als niet zeer geschikt werd gekwalificeerd met de aantekening dat ze vermoedden dat dit bij 'een verbeterde inrigting' veranderen zou.⁵ In Roswinkeel was de 29-jarige David Jans toen al zes jaar als zodanig werkzaam en in Odoorn diende al vier jaar de 50-jarige Jan Harms. Hij werd net als

Albert Jans als lomp, dom en onbescheiden gekarakteriseerd. In Borger tenslotte was al 14 à 15 jaar Jan Davyds de kerspelsoldaat. Hij werd echter bekwaam genoeg geacht om bij positieverbetering te worden gehandhaafd.

Op het platteland lagen de dorpen en gehuchten geïsoleerd en de bewoners hadden regelmatig te lijden onder diefstallen, baldadigheden en rove-rijen van stropers, bedelaars, dronkaards en vagebonden. Zeker in de negentiende eeuw was het moeilijk om dat soort mensen van het lijf te houden en was men altijd blij wanneer zij in de kraag werden gegrepen en door de dorpsveldwachter naar het cachot in Assen werden gebracht. Dat

De grenzen van de gemeente Emmen in 1867. In die tijd hadden veel zanddorpen in de gemeente een nachtwacht (J. Kuyper, Gemeente Atlas van Nederland 1865-1870, uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden).

was ook in december 1856 het geval in Weierswold, een gehucht aan het Schoonebekerdiep, waar een viertal bedelaars de boerenbevolking als het ware terroriseerden en de plaatselijke bevolking tegen beter weten in die mensen 's nachts in huis haalden om erger te voorkomen.⁶ Verder speelde het in de negentiende eeuw een rol dat in het jachtseizoen de grensbevolking regelmatig moest dulden dat er zo af en toe mensen uit de naburige Duitse gewesten een bezoek aan deze streek brachten om illegaal wild te schieten. Zo heeft de *Provinciale Drentsche en Asser Courant* op 22 januari 1867 het over een troep van ongeveer dertig Hannoverianen die met een twintigtal hazen en verscheidene patrijzen weer huiswaarts gingen', hetgeen gezien werd als een daad van verregaande brutaliteit.

De nachtwacht moest doorlopend waakzaam zijn. Samen met de overdag werkzame en zwaar onderbetaalde veldwachter gold hij als een armenjager.⁷ Hij werd beschouwd als de ogen en oren van de ingezetenen die er vanuit gingen dat hij met de klap, ratel of signaalhoorn de mensen wakker maakte als er gevaar dreigde. De zorg voor de brandveiligheid stond voorop en regelmatig verleende hij eerste hulp. Wanneer er inderdaad brand was uitgebroken, zorgde hij ervoor dat degene die dienst had met de boerhoorn de rest van het dorp waarschuwde.⁸ De nachtwacht Hendrik Ziel uit Sleen kon zich nog herinneren dat wanneer er licht in de stal van een boerderij brandde er een kalfje moest worden geboren of dat een zeug biggetjes wierp. Hij was dan blij te kunnen helpen en was altijd bereid een handje toe te stecken.

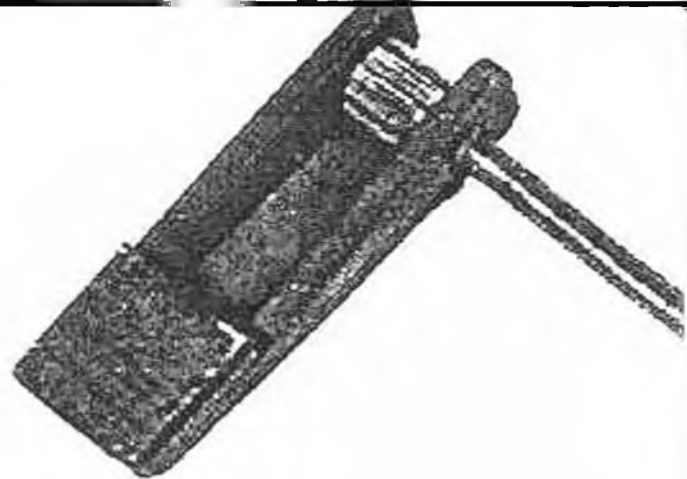
Harm Tiesing schreef dat niet alle nachtwakers even goed waren en dat wanneer iemand betrapt werd op het verzuimen van zijn plicht door niet elk uur de ronde te lopen en zijn ratel of klepper te laten horen, hij het jaar erop van mededinging werd uitgesloten, terwijl de betere nachtwacht boven het bedongen loon van elke volle boer twintig turven en van elke keuterboer tien turven kon krijgen.⁹

De nieuwbakken winternachtwacht die eind negentiende eeuw voor ongeveer f. 65,-- de taak op zich had genomen, wist wat hem te doen stond. Con-

stant was hij aan het rondloeren of er onraad was. Tiesing schreef ook dat de nachtwacht alert was op een beginnende brand en dat hij lette dat er geen schaaap uit zijn hok was ontsnapt of een deur van een paardenstal openstond. In sommige gevallen kon hij volstaan met het waarschuwen van de eigenaar. Was het ernstiger, dan gebruikte hij de ratel of de klep. Hij wist verder nog te vertellen dat een goede nachtwacht burenruzies beslechtte en beschonken personen hielp bij het thuiskomen. Wanneer het echt koud was, ging hij zich soms warmen in een stal. Het was hem ook toegestaan om een uur of twee in de nacht ergens koffie te drinken. Behoudens de officieel vastgestelde toelage mocht hij van niemand geld aannemen. In grotere dorpen waren er verscheidene nachtwachten. Plaatselijk werd bepaald of er enkele nachtwachten tegelijk hun rondes deden of dat zij beurtelings om het uur de rondes moesten doen. Weer een andere manier was om eens per twee nachten de rondes te lopen, omdat dit voor degenen die overdag nog een baan hadden, minder vermoeiend was.

De (winter)nachtwacht werd meestal voor een periode van vijf maanden aangesteld. In het gemeentearchief van Emmen is een brief te vinden, gedateerd 31 december 1834, die door de gouverneur van de provincie Drenthe is geschreven en waarin staat dat 'de nachtwachten van de Drentse dorpen' gedurende de maanden november, december, januari, februari en maart hun rondes moesten lopen. De gouverneur schreef verder dat het aanstellen, controleren en onderhouden van de nachtwacht een zaak van de ingezetenen zelf was en dat de plaatselijke (gemeente)besturen voortaan daarover niet meer behoeften te rapporteren.¹⁰ Hieruit kan worden geconcludeerd dat het gemeentebestuur vóór die tijd over het reilen en zeilen van de nachtwachten wel regelmatig rapporteerde.¹¹

In 1843 blijkt uit een brief van de burgemeester van Emmen aan de gouverneur van de provincie Drenthe dat Emmen over een vaste winternachtwacht kon beschikken en dat deze werd betaald uit de geldelijke bijdragen van de inwoners die met elkaar hadden afgesproken dat de hoogte van de contributie zou worden bepaald door het inkomen.

Linksboven: Een voorbeeld van de klepper van de klepperman. Rechtsboven: Een voorbeeld van een ratel zoals die in de negentiende eeuw op het platteland en in de steden werd gebruikt (uit: Trommels, ratels, klokken..., digitaal Geschiedenisboek van Hoogeveen, Albert Metselaar).

In feite was de bevolking ingedeeld in drie klassen, zodat de meer gegoeden enkele stuivers meer betaalden dan de minvermogenden. Verder bleek uit de brief dat Emmen al jaren een nachtwacht

had en dat het enthousiasme om te betalen met het verstrijken van de jaren was afgenomen, zeker door de mensen die nauwelijks iets te verliezen hadden. De burgemeester vroeg in de brief of de

Een oud-Saksische boerderij in Nieuw-Schoonebeek. Ook dit dorp heeft lange tijd een nachtwacht in dienst gehad. De eigenaren van de soms kapitale boerderijen hadden veel te verliezen en hadden graag iets over voor extra toezicht (uit: Katholieke Illustratie, 15 oktober 1924).

provincie mogelijkheden zag om via wettelijke weg het betalen van een contributie af te dwingen. De provincie zag dit niet zitten en gaf de burgemeester in overweging in dergelijke gevallen tot een minzame schikking te komen. Wilde het gemeentebestuur toch tot dwang overgaan, dan moest het eerst een gemeentelijke verordening maken en die regeling door de gemeenteraad laten autoriseren.¹²

Opmerkelijk is dat de provincie, ondanks het feit dat ze de rapportage over het werk van de nachtwacht had afgeschaft, zich toch met de uitvoering ervan bleef bemoeien. In 1849 viel de provincie er namelijk over dat het kerkdorp Roswinkel, om welke reden dan ook, geen nachtwacht meer had aangesteld. De burgemeester van Emmen is toen op zijn vingers getikt en gesommeerd ervoor te zorgen dat er een bezoldigde nachtwaker kwam die volgens de bestaande provinciale regels zou worden aangesteld.¹³ Uit de brief van de gouverneur blijkt dat er op dat moment grote zorg bestond over het toenemende aantal diefstallen in de Drentse gemeenten. Of er in dat jaar grensgangers van het stijgende aantal diefstallen verdacht werden is niet bekend, ofschoon dat door de ligging van Roswinkel niet is uit te sluiten.

De plaatselijke verordening

Nadat in 1851 de nieuwe Gemeentewet was ingesteld, kon het gemeentebestuur van Emmen een eigen nachtwachtverordening opstellen. Uit de raadsnotulen van 9 november 1852 blijkt dat ze in een 24-tal artikelen de voorwaarden en bepalingen van de 'Verordening tot het houden der Nachtwachten' had vastgelegd.¹⁴ Daarmee had de gemeente Emmen haar eigen verantwoordelijkheid genomen. Uit de verordening blijkt op de eerste plaats dat elke dorp of gehucht, al naar gelang de plaatselijke omstandigheden, zoals de grootte van het grondgebied, het aantal woningen en inwoners, zelf mocht bepalen hoe de nachtwacht ter plekke werd geregeld. Daarbij werd als voorwaarde gesteld dat de bezoldigde nachtwacht minimaal in de maanden januari, februari, maart, november en december zijn werk moest doen. In uitzonderlijke gevallen kon het gemeentebestuur bepalen of de nachtwacht ook in de nachten van de maanden april en oktober zijn nachtelijke ronden moest lopen. Artikel vier ging over de eisen die de plaatselijke belangengroepen aan de nachtwachten moest stellen. Het moesten weerbare manspersonen, van ten minste negentien tot hoogstens zestig jaren, die 's avonds tussen tien uur en 's morgens zeven uur dienst deden. Verder bepaalde het gemeentebestuur dat wanneer een dorp geen bezoldigde nachtwacht kon vinden ieder huisgezin met mannelijke gezinsleden beurtelings een nachtwacht moest leveren. Vrijstellingen konden daarop niet worden verkregen. Weigerde iemand dat, dan greep het gemeentebestuur in.

Als men weigerde de verschuldigde bijdrage te leveren, was iemand uit het gezin verplicht als compensatie daarvoor dienst te doen. Men kon zich daarvoor vrijkopen door een bedrag van f. 0,45 per nacht neer te tellen. Verder stond in

Een ouderwetse nachtwacht of klepperman met de 'kliklap' zoals die vroeger overal in het oosten van het land voorkwam (uit: Panorama, 24 december 1924).

artikel 9 van de genoemde verordening dat wanneer de wacht uit twee of meer personen bestond, een van hen de commandant zou zijn. Hij zou dan verantwoordelijk zijn voor de handhaving van de openbare orde, zowel binnen als buiten de wacht. Dit commandantschap kon worden afgekocht door betaling van f. 5,—. Daarna volgde nog een aantal bepalingen van administratieve aard en een artikel dat bepaalde dat de nachtwacht elk uur zijn ronde moest doen en dat hij gehouden was zich tijdens de rondgang stil en zedig te gedragen. Tijdens de rondes moest hij accepteren dat hij zo af en toe door leden van een commissie werd gecontroleerd en dat er boetes stonden op het niet naar behoren overdragen van de wacht en het te laat of helemaal niet op het werk te komen. De boetes varieerden van f. 1,— tot en met f. 3,— per overtreding en moesten binnen twee maanden worden betaald. Een aardig detail van de taak van de nachtwacht staat nog in artikel 15, dat bepaalt dat bij het doen der rondes de omtrek van ieder huis zoveel mogelijk zal worden bezocht, dus met andere woorden om ieder huis of boerderij moest hij een rondje lopen.

Wie in 1855 de plaatselijke nachtwachten zijn geweest is niet bekend, wel de namen van degenen die toen opdracht hadden de plaatselijke nachtwachten te visiteren of te controleren dat zij hun taak wel goed uitvoerden. De tien benoemde commissieleden waren de in Noordbarge wonende Albert Hoving, de in Westenesch wonende L. Strating, de in Zuidbarge wonenden H. Schirring en L. Rabbers, de in Weerdinge wonenden W.G. Joling en H. Joling, de in Roswinkel wonenden K. Boelken en H. Mulder en de te Maten wonenden J. Harms en J.H. Deiman.¹⁵

De nachtwaker Hendrik Ziel uit Sleen met zijn ratel. Jarenlang heeft hij iedere nacht tijdens de wintermaanden in de dorpen Sleen en Diphooorn zijn ronden gedaan (uit: Oes eigen streek, orgaan van de Stichting streekeigen Sleen, december 2006, 9de jaargang nummer 4, met dank aan Pim Mensingh te Exloo en Marcus Beuker, redactiesecretaris van het tijdschrift Oes eigen streek).

Een weinig begeerd baantje

Net zoals bij het in het vorig blad besproken 'be-roep' van lantaarnopsteker is ook dat van nachtwaker nooit een echt succes geweest. Elk najaar moest er in de dorpen weer uitgebreid worden gesproken of er wel iemand was die dat werk wilde doen en zo ja, wie dat dan moest doen, wat de inwoners ervoor wilden betalen en of er überhaupt wel genoeg mensen waren die ervoor wilden betalen. Dat dit laatste niet altijd van een leien dakje ging blijkt in 1878 toen A. Lambertsz, J. Sikken, G. Garming, H. Everts en H. Strating uit Noordbarge gefrustreerd aan het gemeentebestuur schreven dat medebewoners J.B. Homan, aangeslagen voor 50 cent, H. Lourissen, aangeslagen voor 75 cent en R. Krikke, aangeslagen voor 50 cent, geweigerd hadden hun aanslag voor de nachtwacht van Noordbarge te betalen. Ze stelden het gemeentebestuur voor, waarbij ze verwezen naar de nachtwachtverordening van 1852, om bij het in gebreke blijven deze drie mensen extra nachtwachtdiensten te laten doen en hen daarvoor in het schema in te roosteren.¹⁶ Uit de brief blijkt tevens dat er in dat jaar in Noordbarge 97 huishoudens hun bijdrage wel hadden betaald. Een jaar later bleek dat het dorp Noordbarge opnieuw problemen had met de betaling en

men had becijferd dat er ongeveer een kwart minder geld was binnengekomen.¹⁷ Over het algemeen waren de inwoners van de dorpen en gehuchten ervan overtuigd dat het aanstellen van één of meer nachtwachten een goede zaak was, ofschoon er maar weinig mensen waren die de hand opstaken voor dit baantje. Dat blijkt uit een brief van 1877 toen een aantal inwoners van Roswinkel aan het gemeentebestuur schreef dat de nachtwacht voor dat jaar uit vijf personen zou moeten bestaan en dat men dit als een zeer drukkende last beleefde. Ze pleitten ervoor het aantal van vijf naar beneden bij te stellen, omdat het gebied van dit kerkdorp niet groot was en dat daarom met twee nachtwachten kon worden volstaan.¹⁸ Of de plaatselijke belangengroep daarvoor goedkeuring heeft gekregen is niet bekend, maar uit een brief van eind november 1883 blijkt dat in hetzelfde Roswinkel slechts twee nachtwachten in dienst waren, want voor het winterseizoen 1883/1884 droeg men de in Roswinkel wonende arbeiders Geert de Jonge en Lammert Wijnhold voor deze post voor.¹⁹

Het dorp Nieuw-Dordrecht had eind 1882 problemen met twee dienstweigeraars en rapporteerden aan het gemeentebestuur dat H. Hof en

Wiebe Lautenbach geweigerd hadden hun dienst als nachtwacht waar te nemen.²⁰ Positief was een jaar eerder het bericht van de vereniging Nieuw-Amsterdamsch Belang, die op 16 juni 1880 was opgericht, dat deze vereniging bereid was met op het oog op mogelijk brandgevaar een nachtwacht voor de wintermaanden in te stellen.²¹

'De brave klepperman'

Aan het uitbesteden van de wacht ging een ritueel vooraf. De organisatie daarvan lag in handen van een of meer volmacht(en). Nadat daarvoor opdracht was gegeven, klonk overal in het dorp de boerhoorn en ging iedere rechtgeaarde boer naar de plaats van samenkomst - want iedere boer ging met genoeg naar een boervergadering, omdat dat de mogelijkheid gaf de stem te laten horen - waar ze door de medebewoners werden ontvangen en voorbereidingen waren getroffen om tot het aanstellen van een nachtwacht te komen.

H.T. Buiskool schreef hierover: 'Tegen donker klinkt het toet-toe-tôet van 't boerhoren door het ganse dorp. De vergadering zal aanstonds beginnen. 't Is oktober, en dus te koud om onder de bomen op den 'brink' te vergaderen, waarom het nu bij den boer in de 'keuken' geschiedt. Van alle kanten komen de boeren aanwandelen, de pijp in

Het platteland in Zuidoost-Drenthe in Nieuw-Schoonebeek. Voor de nachtwacht waren zo'n honderd jaar geleden de paden vaak moeilijk te begaan. Het gebrek aan verharde wegen en verlichting maakte het hem beslist niet gemakkelijk (uit: Katholieke Illustratie, 15 oktober 1924).

den mond. Aan hunne 'knutterige' maar toch zelfbewuste houding is te zien, dat er van avond een zaak van algemeen belang zal worden besproken, waarbij stilzwijgend ook hun oordeel wordt gewacht! De keuken stroomt langzamerhand vol. De eersten hebben zich meester gemaakt van de aanwezige stoelen en andere geïmproviseerde zitplaatsen. De overigen staan in groepen bijeen, scharrelen nu en dan van de ene groep naar de andere of wel mengen zich met een luid uitgesproken opmerking in 't gesprek van een ver verwijderde groep'.²²

Wanneer iedereen aanwezig is, volgden de gebruikelijke woorden van welkom gevolgd door de vraag wie er in de komende maanden de functie van nachtwacht op zich zou willen nemen. Na een poosje loven en bieden door de potentiële nachtwachten worden de namen van de liefhebbers en hun gevraagde vergoedingen op een rijtje gezet en trekken de volmachten zich terug om te beraadslagen wie de nieuwe nachtwacht(en) moest(en) worden. Was de commissie eruit, dan volgde de toewijzing.

Elk jaar kwam het geschetste ritueel weer terug. Waren er echter geen liefhebbers, dan moesten de mensen zelf bij toerbeurt 's nachts uit bed om hun burgerplicht te doen. In het begin van de twintigste eeuw werden overal in de dorpen nog nachtwachten aangesteld en benoemd. Zo ook in Zuidbarge in 1900 waar niemand zich hiervoor aanmeldde en de bewoners het zelf moesten doen.²³ Pas in de tweede week van november bleek dat er toch een liefhebber was in de persoon van de arbeider Hendrikus Brouwers die Zuidbarge 10 woonde, getrouwd was en een zoon had. In Weerdinge had men gelukkig ook een liefhebber kunnen vinden, want de arbeider J. Tamming had zich bereid verklaard voor f. 50,- vijf maanden in de nachtelijke uren door het dorp te gaan.²⁴ In Schoonebeek waren het F. Hupkers en Johan Vinke die beloofden tegen een beloning van f. 59,60 de ronde te doen, terwijl twee anderen waren afgewezen, omdat

zij f. 60,- hadden gevraagd.²⁵ In 1905 had het dorp Exloo nog de arbeiders J. Eding en W. Kuipers voor de som van f. 65,- tot nachtwacht benoemd. Zo ook in Oosterhesselen waar op 26 oktober 1905 op het gemeentehuis H. Schepers, A. Engbers en A. Epping tegen een beloning van f. 75,- deze functie kregen toegewezen.²⁶ Enkele dagen later bleek uit dezelfde krant dat A. Lahuis, H. Keen Jz. en J. Slikers Jr. uit Gees voor een bedrag van f. 61,- hun nachtelijke rondes mochten doen.²⁷ In Odoorn hadden zich in het najaar van 1905 geen vrijwilligers aangemeld en was bepaald dat die winter de ingezetenen beurtelings de ronde door het dorp moesten lopen. Pim Mensingh schreef in *Spitwa(a)rk* over de nachtwacht en boer Harmannus Hoving die in 1870 een nachtwachtlied componeerde en op 79-jarige leeftijd in Emmen overleed. Begin twintigste eeuw kon Veenoord over de nachtwacht H. Slagter beschikken en Noord-Sleen over H. Heerspink. Het dorp Erm had W. Oldenhuizing bereid gevonden de nachtelijke rondes te lopen. Op 2 november 1893 stond over de nachtwacht van Emmen in de krant: 'Een moeilijk baantje, dat lang niet goed genoeg beloond wordt, is dat van onze nachtwachts. Doordat het bij inschrijving aan hen, die het minste eisen, wordt toegewezen, is de vergoeding zóó gering, dat men haast niet begrijpt, hoe er nog mensen zijn, die er zich toe lenen. Zoo werken thans de nachtwachts G. Aaldering,

Emmen, 29 Nov. Hedennacht werd de bleek van den heer H. A. Vriend alhier ontvreemd. De politie deed direct ijverig onderzoek, en kwam tot een zeer verrassend resultaat. Op een of andere wijze op dit denkbeeld gebracht, werd n.l. eene huiszoeking ingesteld bij een onzer nachtwachts, en in diens woning vond men het vermiste goed terug. Hoe het daar gekomen is, zullen we natuurlijk niet trachten uit te maken; voldoende is het, dat men het vond. Nu bleek ook, dat de confrater van dezen voorbeeldigen wacht mede op een zeer eigenaardige wijze dienst had gedaan, n.l. door zijne Dulcinea gezelschap te houden. Een dadelijk in werking tredend ontslag van beide personen was het natuurlijke gevolg van hun twijfelachtige plichtsbetrachting.

Artikeltje uit de Provinciale Drentsche en Asser Courant van 1 december 1893 waarin een ervaring met een nachtwacht staat opgetekend (met dank aan Pim Mensingh te Exloo).

T. Klaassen en J. Struik, voor de geringe som van f. 83,—. Neemt men hierbij in aanmerking, dat hiervoor twee hunner gedurende 5 maanden elke nacht dienst moeten doen, en dat van 's avonds 10 tot 's morgens 5 uur, dan komt men per hoofd en per nacht op een verdienste van 27 ½ cts!²⁸ Na 1905 verdwenen overal de (winter)nachtwachten. Over de teloorgang van de nachtwacht in het dorp Exloo schreef de *Emmer Courant* van 13 november 1911 bijvoorbeeld: 'De alhier sinds misschien meer dan 100 jaar bestaande gewoonte, het lopen van de nachtwacht, zal waarschijnlijk worden afgeschaft. Ingezetenen met weinig of

geen eigendom geven geen bijdrage meer in de beloning van de nachtwacht. Ouderen hebben er moeite mee'. Dezelfde krant schreef op 3 november 1906 over de nachtwacht in Noordbargen: 'De boerhoorn heeft ook door ons dorp weerklonken; de volmachten waren reeds bijeengekomen om met de belangstellenden te beraadslagen over het aanstellen van de nachtwacht. De belangstelling was zeer gering; geen enkele was opgekomen, zodat de volmachten zich niet gerechtigd achtten een nachtwacht aan te stellen en bij ons 'de brave klepperman' tot 'de grijze oudheid' mag worden gerekend.'

Noten

- 1 Een krantenbericht in de *Emmer Courant* van 20 september 1905 ondersteunt dit bericht, want ze schrijft dat in Coevorden de nachtwacht vroeger was gewapend met een ratel en dat deze bij het begin van het winterseizoen van 1905 zal worden vervangen door een koperen signaalhoorn om op deze wijze de ingezetenen bij brandgevaar beter te kunnen wekken.
- 2 Toen in 1811 de burgerlijke gemeenten werden opgericht werd de kerspelsoldaat vervangen door de dorpsveldwachter.
- 3 In het digitale Geschiedenisboek van Hoozevee Trommels, ratels, klokken... staat beschreven dat de nachtwachten in Hoozevee zeker al vanaf 1762 functioneerden.
- 4 B. Lonsain heeft in het verleden onderzoek gedaan naar de indeling van Drenthe in dingspillen met de onderverdeling in schultambten. Aan het hoofd van een schultambt stond de schulte (= rechtspreker). Zie hiervoor 'De Kerspelpolitie in Drenthe' door B. Lonsain in de *Drentsche Volksalmanak* van 1932, blz. 19 e.v.
- 5 Een overzicht van schulten, schouten, maires en burgemeesters van de gemeente Emmen is aanwezig in het gemeentearchief van Emmen en werd in deze welwillend door de archivaris Peter Kraan verstrekt.
- 6 Provinciale Drentsche en Asser Courant, 20 december 1856.
- 7 Over de gang van zaken in de grote steden is te lezen in het boek *Van Nachtwacht tot Computermacht, vijftig eeuwen politie en justitie*, door Mr. N. Groeneweg en A. Hallemma, Zutphen, 1976. In de negentiende eeuw waren er de veldwachters of andere reguliere politieambtenaren, maar die functioneerden alleen bij hoge uitzondering in de nachtelijke uren.
- 8 Zie ook: De geschriften van Harm Tiesing over den landbouw en volksleven van Oostelijk Drenthe door Dr. C.H. Edelman, Assen, 1943, blz. 346 e.v.
- 9 Ibidem.
- 10 Deze opmerking kan inhouden dat de gemeentebesturen jaarlijks hun bevindingen aan het provinciale bestuur meldden.
- 11 Gemeentearchief Emmen, Zaalberg Archief, Inkomende stukken jaar 1834, nummer 143.
- 12 Ibidem, 4 december 1843 nummer 7959.
- 13 Ibidem, 21 oktober 1849 nummer 227.
- 14 Gemeentearchief Emmen, Zaalberg Archief, Raadsnotulen 1852-1851, 9 november 1852, nummer 14.
- 15 Ibidem, 18 oktober 1855, blz. 109.
- 16 Gemeentearchief Emmen, Zaalberg Archief, Inkomende brieven, 19 november 1878, nummer 514.
- 17 Ibidem, 3 januari 1879, nummer 22.
- 18 Ibidem, 6 november 1877 nummer 422. Deze brief was ondertekend door G. Katoen, J.B. Lange, J.G. Schmit, J. Kristiaans, R. Hooijting, W. Wijnholds, P. Scholte, K.L. Rengs, B. Hooiveld, A. Bruning, J.H. Kimmann, K. Geers, E. Wijnholds, K. Zevens, G. Pagter, Jan Kristiaans, J.W. Elling, H. Bloeming en R. Schmits.
- 19 Gemeentearchief Emmen, Zaalberg Archief, Inkomende brieven, 8 november 1883, nummer 521.
- 20 Ibidem, 20 december 1882, nummer 506.
- 21 Ibidem, 19 december 1881, nummer 587.
- 22 Uit: H.T. Buiskool, Op naobervesiet, een bundel schetsen en vertellingen over gebruiken en gewoonten in het oude Drenthe, hoofdstuk *De Nachtwacht*, blz. 29 en volgende.
- 23 *Emmer Courant*, 3 november 1900.
- 24 Ibidem, 3 november 1900.
- 25 Ibidem, 3 november 1900.
- 26 Ibidem, 28 oktober 1905.
- 27 Ibidem, 4 november 1905.
- 28 De Provinciale Drentsche en Asser Courant, 2 november 1893. Met dank aan Pim Mensingh te Exloo.

Goethe's 'Faust' in de Nieuwe Aula

Het in 2007 verschenen boek met de titel *Emmen het grote Vreugdeoord* van ons verenigingslid S. Hoek-Beugeling, bracht mijn herinnering onwillekeurig weer terug in de tijd. Het is dit jaar alweer 46 jaar geleden, dat ik leerling was van het Christelijk Lyceum in Hogeveen. Het was in 1962. Wij gingen toen met de klas voor een bijzondere voorstelling naar Emmen.

Faust, een bijzondere voorstelling

'Een bijzondere voorstelling in Emmen' luidde de kop in de *Emmer Courant* van 8 februari 1962. Het betrof een voorstelling van Faust. Het is nu dus vele jaren geleden, dat in de Nieuwe Aula te Emmen het theaterstuk Faust van de Duitse schrijver Johann Wolfgang von Goethe werd opgevoerd. De opvoering van het stuk was speciaal bedoeld voor leerlingen van de twee hoogste klassen van de middelbare scholen in de regio. Het waren middelbare scholen uit Emmen, Coevorden, Hogeveen en Ter Apel. De voorstelling was op 14 februari 1962. Op de avond van 14 februari zat de Nieuwe Aula dan ook tjokvol met middelbare scholieren. Zelf zat ik toen in de 4de klas (B-4) van het Christelijk Lyceum in Hogeveen. Wij werden met bussen naar Emmen vervoerd. We vertrokken reeds om half zeven vanuit Hogeveen en dus zal de aanvang van de voorstelling wel om half acht zijn geweest. De hele voorstelling duurde ruim vier uren! Een lange zit dus. De stimulans om de opvoering van de Faust bij te wonen ging met name voor ons uit van onze toenmalige leraar Duits, de heer Lenderink. Het stuk was bedoeld voor wat men toen noemde de rijpere jeugd. Rijp in de Duitse taal, want het stuk werd opgevoerd in het Duits, maar ook in ontwikkeling. Het stuk was

nogal dramatisch, met diverse ontwikkelingen en beschouwingen. Naast de bestaande schoolconcerten en voordrachten was de voorstelling van Faust in Emmen een bijzondere gelegenheid om kennis te nemen van een klassiek Duits theaterstuk.

Faust van Goethe

Over Johann Wolfgang Goethe (1749-1832) is veel bekend. Echter was de kennis daarvan bij ons als leerlingen toen nog niet zo groot. We kwamen met ons schoolboek Duits ook niet veel verder dan het gedicht 'Sah ein Knab ein Röslein steh'n, Röslein auf der Heiden' of de Erbkönig 'Wer reitet so spät durch Nacht und Wind, es ist ein Vater mit seinem Kind'.

De Faust gaf ook een andere kijk op Goethe, met meer drama. De voorstelling werd gegeven door het Westduitse toneeltheater Das Schauspiel uit Remscheid (D). Dit Schauspielgesellschaft maakte in het jaar 1962 door Nederland een toneeltournee met 27 voorstellingen, waarvan er een in Emmen werd gegeven.

De Nieuwe Aula

Tenslotte nog iets over de Nieuwe Aula. In het

De Nieuwe Aula (Collectie H.D.J. Krikke)

jaar 1962 waren er maar weinig geschikte theaterzalen in onze regio. De Nieuwe Aula in Emmen was geschikt voor de bovengenoemde voorstelling van Faust. De Nieuwe Aula in Emmen werd overigens ook regelmatig gebruikt voor culturele voorstellingen voor het algemene publiek. Natuurlijk was de Nieuwe Aula zo midden in de week voor een bijzondere theatervoorstelling speciaal bestemd voor middelbare scholieren een goede locatie.

De Nieuwe Aula was door aanbouw verbonden met het Emmens Lyceum, Markeweg-Oosterstraat. De Nieuwe Aula verving de voor die tijd te kleine, deels houten, oude aula. Ook die eerste aula was destijds aan het gemeentelijk Lyceum van Emmen verbonden. Al geruime tijd was de gemeente Emmen op zoek naar een passend theater voor de grotere voorstellingen en gezelschappen. Zo werd reeds in 1951 door de gemeenteraad over dat onderwerp gesproken.

Het ontwerp van de Nieuwe Aula was van de architect Y.S. Dijkstra te Emmen en gebouwd door de aannemer Rossing (Rossings bouwbedrijf) eveneens te Emmen. In 1954 was de Nieuwe Aula gereed en op woensdag 13 januari van dat jaar vond de officiële opening plaats door mr. J.M.L.Th. Cals, minister van O.K.& W. (Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen). Later is de Nieuwe Aula verschillende keren verbouwd en gemoderniseerd. Tevens werd toen ook de naam veranderd in De Muzeval. De Muzeval is intussen een begrip geworden voor Emmen en omstreken.

N.B. Dank aan P.M. Kraan, gemeentearchivaris te Emmen.

Bronnen

- Emmer Courant, diverse jaargangen
- Fotocollectie Gemeentearchief Emmen

De Nieuwe Aula in 1960 (Collectie S. Hoek-Beugeling)

Halma, een legendarische schoolmeester

Iedereen in Oranjedorp en omgeving kent de naam 'meester Halma', ondanks het feit dat het al ruim zestig jaar geleden is dat deze onderwijzer van de school in Oranjedorp afscheid nam. Zijn naam is onverbrekkelijk aan de school in dit dorp verbonden: de leerlingen van nu, anno 2008, gaan er naar de Meester Halma School.

In 1964 is deze naam officieel ingevoerd. Oranjedorp komt de eer toe, dat zijn school als eerste in de gemeente Emmen werd aangeduid met een eigen naam. Alle openbare scholen in de gemeente Emmen hadden nummers: Emmen III was Noordbarge, Emmen X was de school van meester Jan Vos in het Emmermeer. Nieuw-Dordrecht II was de school van meester Frits Strootman in Barger-ooersterveld en in Oranjedorp stond de ols Nieuw-Dordrecht III.

De school in Oranjedorp in de jaren twintig. Geheel rechts meester Halma, terwijl juffrouw Swart links van de put staat (uit het jubileumboek, in 1923 aangeboden aan de toenmalige wethouder van onderwijs J. Hadders)

Wie was deze meester Halma en waarom heeft B&W toentertijd zonder aarzelen het verzoek van de bevolking van Oranjedorp ingewilligd? Halma was een onderwijsman in hart en nieren. Vanaf de oprichting van de school in 1914 was hij als hoofd aan de school verbonden. De eerste leerlingen zaten op verschillende scholen in de omgeving: Nieuw-Dordrecht, Bargerooterveld, Klazienaveen, Erica, Zuidbarge, ruim 110 leerlingen stonden er op de eerste lijst. Samen met juffrouw Swart en meester Berends (later Datema) is hij er in geslaagd de school op de rails te krijgen door goed onderwijs en door zich veel te bemoeien met de kinderen. Er werd in het begin veel samen gespeeld om elkaar te leren kennen. De leerlingen werden trots op hun school. Halma was een vakman. Hij ontwierp zelf methoden om ook de minder begaafde leer-

lingen mee te krijgen; schreef veel liedjes om moeilijke begrippen spelenderwijs aan te leren. Hij besteedde veel tijd aan omgangsvormen; leerde de kinderen zelfstandig te worden. Ze moesten zich later kunnen ontplooiën, omdat in zijn tijd het niet vanzelfsprekend was door te leren na de lagere school. In het boekje over Oranjedorp van Jannes Wolthuis kunnen we lezen dat Halma zijn leerlingen die dat wilden op het schoolplein van allerlei stoffen, zoals zand, steen, metaal, het soortelijk gewicht (nu heet dat soortelijke massa) liet bepalen. Ook gaat nog steeds onder oud-leerlingen het verhaal over een toelatingsexamen voor de HBS. Het betreffende examen, afgenomen in Zuid-Holland, zou te moeilijk zijn geweest. In de kranten verschenen verontwaardigde verhalen. Halma vroeg de opgaven aan en liet ze door zijn zevende klas maken. Met

Een oude schoolfoto uit 1935. Het personeel poseert op de achterste rij; vanaf links: juffrouw Swart en de meesters Coehoorn, Halma, Wolthuis en Helwerda. Leerlingen, achterste rij: Aaltje Kappe, Geesje Kappe, Albert Feijen, Bouke Hoogeveen, Thijs Bults, Cornelis Zwart, Klaas Helwerda, Otto Koers en Geert Vrieling. Vier leerlingen daarvoor: Henk Bults, Roelie Feijen, (met strik) Grietje Koers en Hennie Boers. Tweede rij van onderen: Hilbert Hoogeveen, Mina Kappe, Jantje Drent, Hennie Feijen, IJsa Zwart, Niesje Zwart, Truida Hoogeveen, Hennie Visser, Roelie Hoogeveen, Roelie Bos, Truida Hoogeveen en Hennie Feijen. Voorste rij: Cornelis Feijen, Gerbe Bos, Jantinus Bos, Eise Hoogeveen, Wouter Bults, Albert Kappe, Hendrik Feijen, Willem Boers, Wiebe Boers en Everwijn Bults. Op de achtergrond de tuin van meester Halma (Collectie N. Horstmann-Zwart)

succes: op twee na zouden zijn leerlingen wel geslaagd zijn.

Mevr. N. Horstmann-Zwart (1926) vertelt: Meester Halma was een strenge meester. Wij leerden veel. Maar ook deden we aan zingen en toneelspelen. Meester en juffrouw hadden geen kinderen en als juffrouw jarig was mochten we in een rij bij haar thuis aan de deur een snoepje halen. Als de pruimen rijp waren zette meester voor ons een teil vol op het schoolplein en om de beurt mochten de kinderen er een paar uit pakken. In het speekwartier waren de meesters ook buiten. De jongens liepen wel eens met de handen in de zakken, vooral als het koud was. Die kregen dan een standje: Rechtop lopen en handen uit de zak!

Maar Halma was meer dan een onderwijzman. Samen met zijn vrouw heeft hij veel voor de gemeenschap betekend. Het culturele leven in Oranjedorp kwam door het echtpaar in een stroomversnelling, schrijft Sis Hoek in haar boek over de culturele beleving in de gemeente Emmen. Er werd een zangvereniging opgericht, een toneelclub, een rederijkerskamer. Jaarlijks werden er uitvoeringen gegeven, waarbij ook de kinderen werden betrokken. Meester en juffrouw organiseerden uitstapjes voor de leden en hun kinderen van de zangvereniging in de omgeving. Halma was voorzitter van het Plaatselijk Belang en de eerste kassier van de Boerenleenbank. Verder zat hij in het bestuur van het Groene Kruis. In die functie zette hij zich in voor uitzen-

ding van kinderen naar vakantiekolonies, was oprichter van de kleuterschool en was als voorzitter verbonden aan de muziekvereniging 'De Vollharding' in Nieuw-Dordrecht. Kortom: een man die een grote rol heeft gespeeld in het openbare leven in Oranjedorp.

Naast zijn drukke werkzaamheden had Halma twee grote hobby's: tuinieren (zijn ruime tuin achter het huis was door hem omgetoverd tot een soort wandelpark) en Esperanto. Hij was een vurig promotor van deze wereldtaal en verzorgde enige tijd een rubriek in de Emmer Courant.

Taeke Halma is op 20 februari 1886 in Idaarderadeel, een dorpje tussen Leeuwarden en Grouw, geboren als zoon van Sierk Halma en Jikke Ruiter. Het gezin verhuisde naar Ternaard ten noorden van Dokkum, waar vader Sierk het beroep huisschilder uitoefende. Taeke bezocht de normaalschool in Dokkum en kwam op 18-jarige leeftijd in de gemeente Emmen om als onderwijzer in Roswinkel zijn loopbaan te beginnen. Na enige tijd werd hij benoemd in Erica, is nog korte tijd in militaire dienst geweest en behaalde in 1910 zijn hoofdakte. Ondertussen had hij zijn toekomstige vrouw, geboren en getogen in Nieuw-Dordrecht, leren kennen en op 10 januari 1914 trad hij met deze Johanna Klazina Henderika Eits, dochter van de plaatselijke caféhouder Johannes Eits en Ebeldina Henderika de Vroome, in het huwelijk. Een week later werd de school in Oranjedorp in gebruik genomen en kon het jonge paar meteen de nieuwe dienstwoning

Leden van de toneelvereniging in 1930. Voor: Hendrikje Frieling, Albertje Dassen en Reinder Stulen. Midden: Riekje Wolthuis, Albeltje en Jantje Dassen. Achter: meester Halma, Martje Groothuis, Harm Frieling, Geesje Bults, mevrouw Halma, J. Frieling en Aaltje Oosterveld. (Collectie H. Slik)

naast de school betrekken. Halma is de school tot aan zijn pensionering in 1946 trouw gebleven, evenals juffrouw Swart die samen met hem destijds in 1914 als onderwijzeres was begonnen. Het echtpaar Halma verhuisde naar Klazienaveen en in 1948 volgde de overgang naar Emmen. Daar hebben ze samen nog ruim 16 jaren in hun huisje aan de DH van der Scheerstraat 11 in het Emmermeer van hun vrije tijd kunnen genieten. In die periode werd ook hun 50-jarig huwelijksfeest gevierd. De bevolking van Oranjedorp waren hun 'meester' en 'juffrouw' nog lang niet vergeten en bood het gouden paar een feestelijke receptie aan in concertzaal Grevink. "Als ik opnieuw zou kunnen beginnen, zou ik weer in Oranjedorp voor de klas willen staan". Zo getuigde meester Halma in een interview met de Emmer Courant van zijn grote liefde voor dit dorp, waar hij in een periode van 32 jaar de meeste inwoners in de klas heeft gehad. In november 1966 volgde de verhuizing naar

de "Holdert", waar ze hun laatste jaren doorbrachten. Meester Halma overleed daar op ruim 85-jarige leeftijd op 7 september 1971; zijn vrouw op 21 mei 1974. Een bewogen periode was daarmee afgesloten, maar de herinnering blijft voortleven.

In 1964 werd het 50-jarig bestaan van de school gevierd. De toenmalige oudercommissie richtte mede namens vele oud-leerlingen een verzoek aan het gemeentebestuur van Emmen om de naam Meester Halma voorgoed aan hun school te mogen verbinden. Op voorspraak van R. Zegering Hadders, wethouder van o.a. onderwijs, die een grote waardering had voor de veelzijdigheid van Halma, werd door B&W bij hoge uitzondering het verzoek ingewilligd.

Het was een ontroerend moment, toen Zegering Hadders in zijn toespraak tijdens de receptie van het feest van de jarige school in het bijzijn van het echtpaar Halma bekend maakte dat de school voortaan de Meester Halmaschool zou heten.

Oudercommissie en personeel, die in 1964 de organisatie van het 50-jarig bestaan van de school geleid hebben. Achter: de onderwijzers H. Reinders en J.T. Boerema, mevr. G. Kuper - te Beest, H. Pepping en G. Tibbe. Voor: mevr. N. Horstmann-Zwart, G. Vrieling (voorzitter) en P. Albers (hoofd). (Collectie H. Kroon)

De dankbrief van meester Halma luidt als volgt:

*Van T. Halma
Aan de
D.H.v.d. Scheerstraat 11
Schoolgemeenschap
Emmen
Oranjedorp
Beste Vriendinnen en Vrienden!*

*Met diepe bewogenheid van geluk, zeer grote
erkentelijkheid en oneindige dankbaarheid
gedenk ik steeds Jelui allen voor het treffende
initiatief om aan mij de grote eer te verlenen
voortaan de school te Oranjedorp de naam te
geven: Meester Halma-school.*

*Ik voel het als een pracht bekroning op mijn
jarenlange arbeid in Jelui gemeenschap. 1964
is voor mij en mijn vrouw het 'grote jaar' door
al het mooie en verheffende, dat ons ten deel is
gefallen.*

*Hartelijk, zeer hartelijk dank voor al de bewij-
zen van zo'n grote en diepe vriendschap.*

*Jelui vriend en oud h.d.s.
Emmen, 4-7-'64
w.g. T. Halma*

Na meester Halma nam J. Stellingsma het roer
tot 1950 over, gevolgd door L. Weerman tot
1952. In november 1952 werd H. Vorsteveld

*Oranjedorp afgebeeld in Het Noorden in Woord
en Beeld. (Collectie R. Boelens)*

*Oranjedorp, 28 december 1964. Meester en juf-
vrouw Halma onthullen in het bijzijn van R. Zege-
ring Hadders, leden van de oudercommissie en
personeel de naam van de openbare lagere school
(Emmer Courant)*

Wij namen kennis van het overlijden van
MEESTER HALMA
 (oud-hoofd van de openbare lagere school in Oranjes-
 dorp).
 Zijn naam en persoonlijkheid zullen we ons steeds
 blijven herinneren.

Personeel en oudercommissie
 van de Meester Halma-school en
 personeel en bestuur van de
 kleuterschool in Oranjesdorp

Emmen, 7 september 1971

In september 1971 overleed meester Halma.

benoemd die tot 1961 is gebleven. Daarna J. Harms tot 1963 en P. Albers tot 1969. W. Berends werd in 1975 opgevolgd door W.H. Tielens en op 1 augustus 1992 trad de huidige directrice F.G. Zeegers-Rollingswier in dienst.

Nu, anno 2008, bestaat de school in Oranjesdorp nog steeds. Het voortbestaan heeft wel eens aan een zijden draadje gehangen, maar het leerlingenaantal staat er nu weer goed voor. Gelukkig wel, want sluiting van de school zou de doodsteek voor de dorpsgemeenschap zijn. De school vormt het centrum, de ontmoetingsplaats voor de

inwoners. Enige tijd geleden is het gebouw gerenoveerd, het tussenlokaal verkleind om ruimte te creëren voor een speel-/werklokaal voor de onderbouw, een extra lokaal aan de achterkant, een personeels- en een directiekamer, zodat het nu weer geheel voldoet aan de eisen van deze tijd. In 1994 is de oude turfschuur met grote inzet van de bevolking omgebouwd tot een dorpshuis 'd'Aole Turfstee'.

Bronnen

Sis Hoek-Beugeling, Emmen, het groote vreugdeoord.

Jannes Wolthuis, Oranjesdorp 1858-1983.

Archief van de gemeente Emmen: verschillende edities van de Emmer Courant.

'Veenkoloniën open en gesloten'

Dat is de werktitel van onze jaarlijkse excursie. Dit keer zal de cultuurhistorische en landschappelijk schoonheid van de Drents-Groninger Veenkoloniën en Westerwolde in al haar verscheidenheid uw aandacht vragen. Andere hoogtepunten zijn bezoeken aan Oudeschans en het Veenkoloniaal Museum in Veendam. Voorgaande jaren hebben we mensen moeten teleurstellen, omdat de bus vol was. Dit keer willen we dat onder-
 vangen door zowel op zaterdag 24 als op 31 mei 2008 dezelfde excursie te houden. Wim Visscher, Harm Joling en Henk Jeurink staan borg voor uitleg en organisatie. In verband met de kosten moeten we er met z'n allen voor zorgen dat de bus beide zaterdagen vol is. Om meer tijd voor bezichtigingen en het leggen van contacten te hebben duurt de excursie dit keer van 10.00 – 17.30 uur. De kosten bedragen voor leden en gezinsleden € 5,00 p.p. en voor niet-leden € 30,00 p.p. De kosten zijn inclusief de lunch in Oudeschans, de entree en een drankje in Veendam. U kunt zich opgeven bij Henk Jeurink tel. 0591-626728 of henk.jeurink@orange.nl. Henk Lanting is onze chauffeur en we vertrekken om 10.00 uur vanaf het parkeerterrein bij de Giraf in Emmen. Graag zo snel mogelijk opgeven, zodat we kunnen vaststellen of er voldoende belangstelling is. In het uiterste geval houdt de vereniging zich het recht voor om één van de excursies te laten vervallen. Dat laatste kunnen we ons niet echt voorstellen. Van de andere kant weten we ook niet hoe deze opzet valt bij de deelnemers.

Gebruiksvoorwerpen

Uit de Collectie Brands Herenstreek 11 Nieuw-Dordrecht

Oplossing tijdschrift december 2007

De afgebeelde voorwerpen in het december-nummer (zie hiernaast) werden bij de jacht gebruikt. Het zeemleren zakje werd gebruikt voor hagel en de hoorn voor kruit. Kruit mag niet vochtig worden of in de verdrukking komen, omdat het dan ontploft. Om deze reden was de harde bescherm laag nodig.

Er waren geen goede inzendingen.

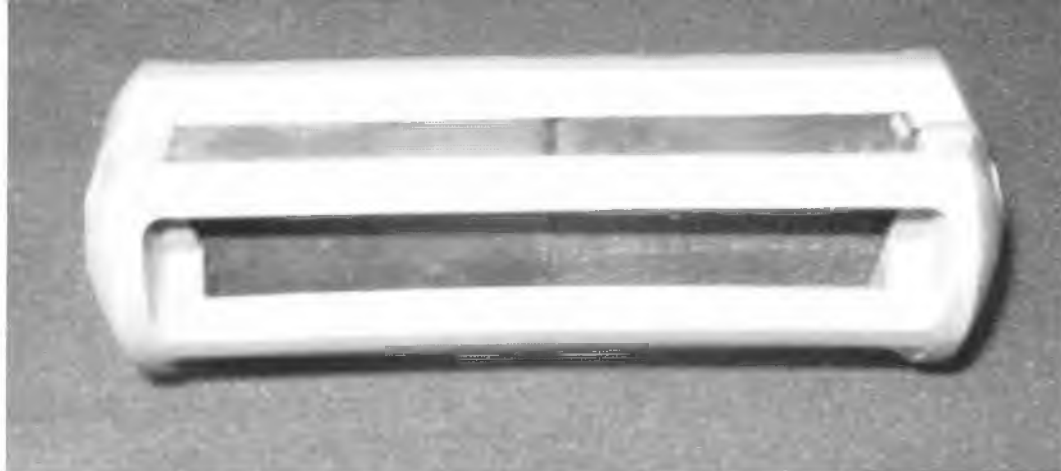

*De Collectie Brands is te bezoeken vanaf 1 mei tot en met eind oktober op zaterdag en zondag tussen 13.00 en 17.00 uur en volgens afspraak. (tel. 0591-312613.)
Voor meer informatie zie: www.collectie-brands.nl*

Bekend: een zilveren 'knottedoosje' uit de 17de eeuw.

Als in Friesland een jongen een meisje ten huwelijk vroeg, overhandigde hij haar een doekje waarin een aantal munten waren geknoopt. In de 17de eeuw werd de doek vervangen door een zilveren doosje. Als het meisje het doosje aanvaardde, kon het huwelijk worden gesloten. Notabene: Het fijn bewerkte zilveren 'kistje' is zwart, omdat Jans Brands zijn zilver niet gepoetst wil hebben.

De vraag

Wie weet waarvoor bovenstaand voorwerp dient?
De houder is van groen plastic waarbinnen een grijs gekleurd metaalachtig voorwerp is geplaatst. De lengte is ongeveer 10 cm en de diameter is 3 cm.

Oplossing

Oplossing voor 15 april 2008 zenden aan het secretariaat van de vereniging.
Indien er meer goede inzenders zijn wordt door loting bepaald wie twee gratis toegangskarten krijgt voor een bezoek aan de Collectie Brands in Nieuw-Dordrecht.

26 april 2008 - Historisch Café

Open vanaf 13.30 uur; 1e verdieping in de Drenthehoek;

Lezing om 14.30 uur beneden zaal Bibliotheek:

Emmen het groote Vreugdeoord door Sis-Hoek-Beugeling

Lezing over een periode waarin de gemeente Emmen over het algemeen bekend stond als een gemeente waarin armoede en ellende de boventoon voerden. We spreken dan over de periode 1850- 1945. De uitspraak turf jenever en achterdocht zou van toepassing zijn op de mensen die in de Zuidoosthoek van Drenthe wonen.

Dat er ook een ander beeld van de bewoners van de gemeente Emmen geschetst kan worden, waarin een vitale ondernemende bevolking naar voren komt, is tot nu toe onderbelicht gebleven. Dat beeld krijgt de aandacht tijdens deze lezing.

24 en 31 mei 2008 - Excursie

'Veenkoloniën open en gesloten'

Omdat de vorige editie van de jaarlijkse excursie een groot succes kende, heeft het bestuur besloten om de excursie op twee zaterdagen te gaan organiseren.

Een omschrijving en hoe men zich kan opgeven is te vinden in deze *Kroniek* (pagina 30).

23 augustus 2008 - Fietstocht om het Bargermeer

Start: 13.30 uur bij Dorphuis Zuidbarge

Naar aanleiding van de presentatie die is georganiseerd door de werkgroep Suijdberghe in november 2007 over het Bargermeer en de Delften, waar Jan Hadders aan de hand van kaarten en foto's het onderzoek van de werkgroep Suijdberghe liet zien, is de fietstocht om het Bargermeer een natuurlijk vervolg. Op deze wijze kunnen we in het veld al die zaken die bij de presentatie in beeld kwamen eens in het echt te zien.

1 september 2008 - Lezing

Lezing Theo Spek: Het Drentse esdorpenlandschap.

Lidmaatschap

Het lidmaatschap bedraagt € 15,00 en voor huisgenoten € 5,00 extra. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd, tenzij het voor 1 december van het lopende jaar schriftelijk is opgezegd bij de secretaris. Men ontvangt vier keer per jaar de *Kroniek* en men is welkom tijdens de lezingen, die regelmatig worden georganiseerd.

In verband met kostenbeheersing verwachten we van u dat u uw contributie voor of in de eerste twee maanden van het betreffende verenigingsjaar onder vermelding van het contributiejaar overmaakt op het rekeningnummer 10.44.68.815 van de Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe.

Bankrelatie

Rekeningnummer 1044.68.815, Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe, Laan van het Kwekebos 229, 7823 KE Emmen.

Bestuur

P.M. Kraan, voorzitter, De Hietbrink 46, 7824 XT Emmen, 0591-622306, P.Kraan@emmen.nl

A.F. Dekker, secretaris, Laan van de Marel 501, 7823 BM Emmen, 0591-625893, a.f.dekker@home.nl

H. Jeurink, penningmeester, Laan van het Kwekebos 229, 7823 KE Emmen, 0591-626728, henk.jeurink@wanadoo.nl

M. Nicolai, public relations, Houtweg 180, 7823 PK Emmen, 06-25555188

W. Visscher, Zijtak O.Z. 7, 7833 AL Nieuw-Amsterdam, 0591-551741

H.J. Joling, De Klepel 458, 7811 KR Emmen, 0591-658384

Website

Website-adres van Historisch Emmen: www.historisch-emmen.nl

Tot grote vreugde van het bestuur hebben wij onlangs ons 400e lid van de vereniging mogen begroeten. De eer is te beurt gevallen aan de heer A.J. Gouders. Het bestuur heeft gemeend dit niet zomaar voorbij te laten gaan en heeft dhr. A.J. Gouders een jaar gratis lidmaatschap en een aantal boeken over de geschiedenis van Emmen aangeboden.

Op dit moment is het een werkgroep onder leiding van Sis Hoek druk bezig om 'De week van de Schoonebeeken' te organiseren.

Nu zult u denken wat houdt dit dan in. Welnu, in deze week zal het boek *Nieuw-Schoonebeek - Boerderijen en bewoners* worden gepresenteerd en verder worden er diverse historische en culturele zaken georganiseerd met als afsluiting een symposium. U zult hier via de media vast nog meer van vernemen.

De werkgroepen, die binnen onze vereniging actief zijn, hebben een workshop kunnen bijwonen over het goed digitaliseren van foto's en afbeeldingen. Van het scannen tot het bewerken van het materiaal, zodat de gescande afbeeldingen in kwaliteit beter tot hun recht kunnen komen en om daarna te worden gearchiveerd.

Een foto uit Het Noorden in Woord en Beeld van 28 november 1930. Het bijschrift luidt: 'Ieder in de gemeente Emmen kent de naam Hadders en verbindt aan dit geslacht de mooiste gedachten en herinneringen aan veel hulp, bijstand in nood, zonder veel ophef geschonken uit een mild hart, zooals de landaard het liefst hier mag en het zuiverst waardeert. Het zal ieder goed doen, te weten dat wijlen de Heer Hadders, oud-lid der Prov. Staten van Drenthe en oud-Weth. van Emmen, in zijn nagedachtenis hier is geëerd in deze monumentale bank. Deze is geplaatst bij de Ned. Herv. Kerk, een rustig plekje, waar velen een kalm zitje kunnen nemen. Het gemeentebestuur heeft het onderhoud ervan overgenomen. Deze Jan Haddersbank is een mooi monument geworden!' (Collectie Roelof Boelens)

Op een deel van de kaart van Drenthe van 1634 van C. Pijnacker staan afgebeeld bij Weerdinge: 'Landweg in Drenthe' van A.M. Gorter (1866-1933); bij Roswinkel: 'De kerk bij Roswinkel' van J. van Ravenswaay (1789-1869); bij Emmen: 'Kerk te Emmen' van J. Reijnders (1823-1889); bij Schoonebeek: 'Boerenhof in Pad- en Vlieghuis bij Oud-Schoonebeek', tekening van H.W. Jansen (1855-1908).

Op de voorkant: 'Op de (koude)grond wordt niet meer geteeld en groenteteelt is voor een groot deel vervangen door sierteelt. Helaas heeft de tuinbouw nog steeds niet gebracht wat er van werd verwacht, ondanks de enorme inzet van een groot aantal mensen die hoopten in het tuinbouwgebied van de gemeente Emmen een bestaan op te bouwen.' Zie het artikel 'De Tuinbouw pioniers van Erica' (pagina 2 t/m 6).

